

A MAGYAR ÍRÓK EGYESÜLETÉNEK FOLYÓIRATA

LYUKAS LŐRÁ

XXVII. ÉVFOLYAM VIII.

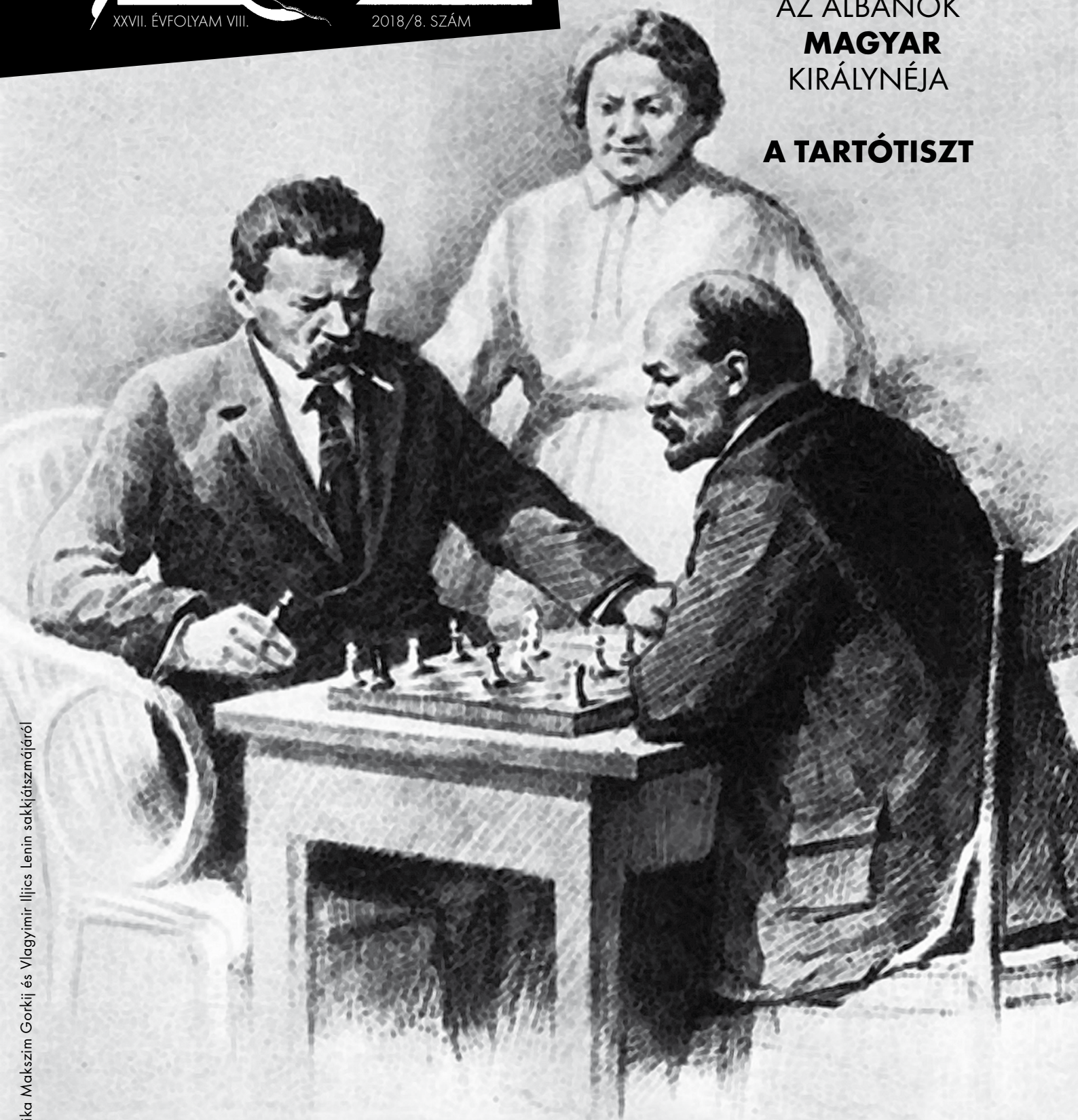
2018/8. SZÁM

„BIRODALMI
VÁGYÁLMOK”

**EURÓPA-VÍZIÓ
A VEZÚV LÁBÁNÁL**

AZ ALBÁNOK
MAGYAR
KIRÁLYNÉJA

A TARTÓTISZT

Korabeli grafika Makszim Gorkij és Vlagyimir Iljics Lenin sakkjátszmájáról

MAKSZIM GORKIJ ÉS A KREML

BIRODALMI VÁGYÁLMOK...

Most, amikor a Lyukasóra legújabb dupla számát a nyomdába indítjuk, csupán néhány napnyira vagyunk az október 23-i ünnepeinktől. Alig egy hete hangzottak el miniszterelnökünk, Orbán Viktor szavai a Terror Háza Múzeum előtt:

„Minden évvel, mellyel távolodunk 1956-tól, egyre kevesebben vannak azok, akik részesei vagy tanúi voltak azoknak a napoknak. Sokaktól, akikkel tavaly még együtt emlékeztünk, azóta már el kellett búcsúznunk. A pesti srácokból nagyapák lettek, és derékvastagságúvá erősödtek az Üllői úti facsemeték, amelyeknek levelei magukba szívták a Corvin köz lóporfüstjét. De azóta is minden évben összefövünk, ha esik, ha fúj, s ez így lesz minden év október 23-án, amíg magyarok élnek a földön. Jól mondta Faludy: 1956 nekünk nem emlék és nem történelem, hanem a szívünk és a gerincünk. Magyarországon 1956 után még harmincnégy évig kommunista diktatúra volt. Élni kellett. Éltünk, ahogy tudtunk. Nem volt olyan rég, emlékszünk még; bedeszkázott égbolt, rossz alkuk, alakoskodás, rejtőzködés, lapos félrenézések, bezárt szívek és bizalmatlanság. A diktatúrák rideg mindennapjai általában visszanyesik az emberi méltóságot, és még bukásuk után is üresség, megcsappant életerő és kisszerűség szokott maradni. Ettől menekültünk meg mi, magyarok, ettől mentettek meg bennünket az ötvenhatos szabadságharcosok... Mi nem az emberi gyengeséget, nem a meghasonlást, hanem a bátorság, a hősiesség és a nagyság példáját kaptuk útravalónak. Csak így volt lehetséges, hogy mi, magyarok még a kommunista elnyomás alatt is büszkék lehessünk a hazánkra.”

Ezekkel a szavakkal máris különszámunk gondolkörénél vagyunk, amelynek mondandóját *Kulturális élet – közélet* címen foglaltuk keretbe. Miért éppen ezt a témát választottuk? Nos, csak ismételni tudom korábbi kommentáromat: hol lappangva, hol sarkosabban, szakmai köntösbe bújtatva vagy éppen anélkül, mostanság is újra és újra felvetődik a kérdés: szabad-e, kell-e az írónak életünk aktuális kérdéseire hozzányúlania? Álságos dilemma – vélem jómagam, s inkább úgy kérdezném, hogy szabad-e, lehet-e a kulturális és közéletet elválasztani egymástól? Ha nagyon sarkosítani akarnám, éppenséggel úgy is fogalmazhatnám, hogy különválasztható-e a szellemi életünk és a mindennapi létünk egymástól?

„Nem értek a politikához” – jobb esetben így hártják – hártották évtizedekkel ezelőtt is – az állásfoglalásra készítő kérdésekre az óvatoskodók a nyílt választ ma is. Mások viszont határozott tiltásokkal élnek: művészember ne politizáljon! Sőt megesik, hogy demoralizálóan, már-már alantasnak bélyegzik, aki mégis megteszi. Ebben a viselkedésformában, tudjuk jól, még javában kísért közelmúltunk öröksége, a „bezárt szívek bizalmatlansága”, ahogyan ezt Orbán Viktor a beszédében nevezte (ezért is inkább az idősb korosztály terminológiája ez). Nagyon is dívik viszont – ellenzéki politizálás fedőnév alatt! – az ellenvélemény nyilvánításának olyan eldurvult formája, amelyben az érdekeltek (jobbára persze, volt vagy leendő pénz- és hatalombitorlók) nemcsak a válogatott hazugságoktól, de a becületsértő moeskolódástól sem riadnak vissza. De vajon akik ilyen méltatlan „szakszókinccsel” élnek, azokban fel sem vetődik, hogy éppen az adott politikai vezetés által biztosított

szabadság révén engedik ezt meg maguknak? (Kísérelték volna meg ennek ezredrésztét, nem is a Rákosi-, de, teszem azt, a Kádár-korban is! Azt pedig csak óvatosan kérdelem: jogilag ennek nincsen határa, valahogy úgy, ahogy az átlag honpolgárknál a „civil” életben? Mondjuk, akár a valós pro bono publico ellenzéki politizálás érdekében is?)

De miért van értelme mindezt felvetnünk? Azt, hogy ki-ki melyik utat választja? A színlelt elefántcsonttoronyba vonulás útján elindulva, s továbbhaladva, végül remélhetőleg a „vallani és vállalni” útjáig érkezve. Azért, mert ennek a tétje most megint nagyra nőtt. Európai méreteket öltött. Idézzünk itt is Orbán Viktor ünnepi beszédéből: „A birodalomépítési kísérletek és kísérletezők felelősek a XX. századi szörnyű háborúkért, a tengernyi szenvedésért és a virágzó Európa többszöri feldúlásáért. A nemzeti- és a nemzetközi szocializmus, a fasizmus és a kommunizmus mind birodalmi vágyálmokat kergettek. Nemzetek feletti ideák, olvasztótégelyben előállított, új típusú emberfajták, soha nem látott léptékű üzleti profitok és a mindezt garantáló globális, vagyis birodalmi kormányzás. Ez volt, és úgy látszik, ez maradt az a nagy kísértés, amely újra és újra beveszi magát az európai hatalmasok lelkébe.”

És ez volt a tétje a miniszterelnök brüsszeli beszédének is, a méltánytalan Sargentini-jelentésre válaszolva. Többen párhuzamot vontak ezután Orbán Viktor mostani és gróf Apponyi Albert híres trianoni „védőbeszéde” közt. („Magyarország ezer éve a keresztény Európa része.”) Akkor ugyan egy vesztes háborúban részes országgént álltunk a vádlottak padján (most meg az illegális* migrációt elutasító renitensként), ám akkor is a „birodalmi politizálás” leendő áldozataként.

Tömören mondvá: a közeljövőkön a tét, amelynek pró és kontra szöveg-magyarzatával nap mint nap sok helyütt találkozhatunk. Nem mondhatunk hát le a dolgok tisztánlátásáról. Meglehet, a látszólagos pártatlanság kényelmesebb megoldásnak kínálkozna, de például már Kuncz Aladár sem kért ebből. Hiszen a két világháború között az erdélyi magyar irodalomban lezajlott vitát éppen ő kezdeményezte. S a messze hangzó „vallani és vállalni” vitacikket most, mintegy bevezetőként adtuk közre különszámunk anyagai előtt.

Szerkesztőségünkhöz olyan érdekes, kevésbé közismert kultúrtörténeti dokumentumanyagok érkeztek, amelyek ezen eszmekörünket jól illusztrálják, akkor is, ha eseményeik más-más időintervallumokban játszódnak. Kun Miklós *Makszim Gorkij a Kreml kelepcejében* című előadása a világhírű író „birodalmi” harcait eleveníti meg. Orosz István *Európa-vízió a Vezírv tövében* címmel közreadott írásában olyan döbbenetes Jókai-idézettel találkozunk, amely akár a mai napilapokban is szerepelhetne. Osskó Judit filmjében *Apponyi Geraldine* hiábavalóan is szép, királynéi szándékai válnak ismertté. Varga Ágota *A tartótiszt* című dokumentumfilmje pedig, saját közelmúltunk szenvedéstörténetének része.

Orbán Viktor ünnepi beszédéből az '56-os hőökre emlékező szép szavakat pedig idézzük most önmagunk számára, jókívánságként: a jövőben élhessünk majd „olyan egységben, ahogy a hont foglaltuk, olyan halált megvető bátorsággal, mint Nándorfehérvárnál, és olyan tiszta szívvel, mint 1848 márciusában”. ☘

1956, a
Parlament
előtt

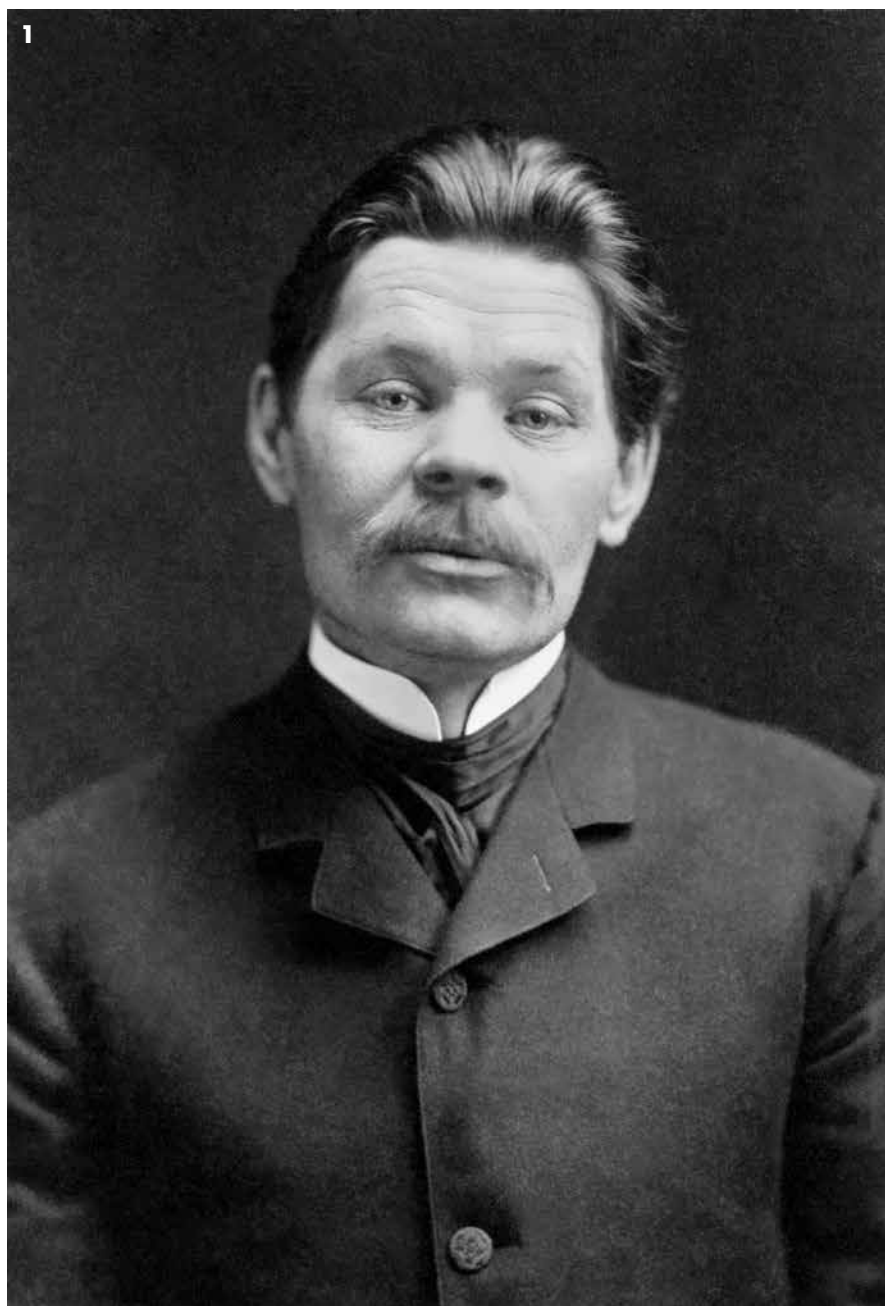
REJTÉLYES XX. SZÁZAD

Kun Miklós Széchenyi-díjas egyetemi tanár Rejtélyes XX. század című sorozatában érdekes adást láthattunk 2018. szeptember 25-én, az M5 csatornán. Különösen is érdekeset mostani Kulturális élet – közélet című témánkat nézvést, vagyis e kettő óhatatlanul szoros kapcsolata tekintetében. Makszim Gorkij (1868–1936) világszerte ismert és elismert orosz író valóságos szerepét az 1905-ös orosz forradalom idején, majd ezt követően, szövevényes státuszából adódó, nagyon is kiszolgáltatottnak mondható helyzetét a lenini, később a sztálini diktatúra alatt, fiatal olvasóink manapság elképzelni sem tudják – a hiányos és elhallgatott dokumentumok miatt pedig megismerni sem állt módjukban, sőt a maga teljességében még ma sem áll módjukban. Kun Miklós, Oroszország és a Szovjetunió történetét kutató tudósként, előadásaival e korszak hiányzó történeti láncszemeiből próbál néhányat pótolni. Most a szeptember 25-i műsorából adunk közre írott részleteket. (A szerk.)

MAKSZIM GORKIJ A KREML KELEPCÉJÉBEN

Kun Miklós: – Azt tapasztalom, kedves nézőink, hogy a kollektív memória nagyon gyorsan töröl, felejt. Múlt adásunkban szó volt arról, hogy a szovjet hírszerzés, főleg pedig a politikai rendőrség miként manipulálta Makszim Gorkijt, vagyis Alekszej Makszimovics Peskovot, a XX. század tán legnagyobb orosz íróját. És hogyan próbálta Sztálin, mondhatni egészen sikeresen, fölhasználni Gorkij óriási tekintélyét, főleg Nyugat-Európában, az ottani értelmiségre, az olvasóközönségre gyakorolt tekintélyét, a saját valóságos tetteinek a palástolására. Gorkij tétovázva ugyan, de néha belement ebbe, ugyanakkor pedig tragikus módon és rejtélyes körülmények között halt meg. Jómagam úgy hiszem, ismerve a sztálini kort, hogy megölték... Még sosem érkezett annyi sms, levél, e-mail, mint ez után az adás után! Valóban így volt? Hogyhogy olyan keveset tudunk Gorkijról? Nem is volt Nobel-díjas író... Tényleg volt mellette egy titkos kémnő, aki az angoloknak is dolgozott, a háromnevű nő, Benkendorf-Budberg Zakrevszkaja? Hogyhogy Sztálin eltúrte ezt, hisz osztályellenség volt, aki ráadásul a szovjet hírszerzés tudtával, az angolokkal is együttműködött. Rengeteg ilyen kérdés volt, arra gondoltam tehát, hogy térjünk vissza újra erre a témára...

Gorkijt valójában tragikus sorsú embernek tekinthetjük. Azon túl is, hogy sokszor tényleg helytelen utat választott, s nemegyszer riasztó gondolatok fűződnek a megnyilatkozásaihoz, mint amikor például azt mondta: ha az ellenség nem adja meg magát, akkor meg kell semmisíteni. Mert kiről, kikről beszélt itt Gorkij? Régi barátairól, az orosz műszaki értelmiség színe-javáról, akik ellen Sztálin a harmincas évek elején kirakatpereket indított el, s megrendeztette azokat. Gorkij, aki tényleg autodidakta volt, de hallatlanul művelt ember, aki nagyon komolyan vette a tudományt, a tudást, a kultúrát, a műveltséget, az oktatást! Amikor pedig visszatért a Szovjetunióba, kihasználva Sztálin engedékenységét, rengeteg könyvsorozatot indított útjára, és nemcsak szépirodalmi vagy memoár jellegű könyveket jelentetett meg, hanem a tudománnyal foglalkozó műveket is, s támogatta az egyetemi oktatást... Gorkij rengetegszer lépett föl az emberekért is. Amikor a húszas években még Olaszországban élt, onnan is bombázta a szovjet politikai rendőrséget és a pártvezetést a leveleivel, sőt korábban, még Lenin életében is megtette ezt, hogy megmentse, kiszabadítsa őket, mondván, hogy rangos

2

4

3

5

6

7

8

kozása Gorkijjal nem zárult le azzal, hogy az író mély érzésű, lényegében méltató cikket közölt orosz kollégájáról a Pesti Hírlapban. Úgy látszik, hogy a *Nero, a véres költő* című lélekmarcangoló regény szerzője észrevette Gorkijban, ebben a rendkívüli tehetségben, hogy politikai értelemben vízválasztóhoz érkezett, és erre utalt is egy magánlevélben. Kosztolányi Dezső Makszim Gorkijnek írt levele 1924. szeptember 15-én kelt. „Tisztelt Uram! Ez a különleges délután felejthetetlen marad számomra. Az Ön szívélyessége, ahogy írásomban is neveztem, nem európai volt, hanem több annál, emberi. Igen hálás vagyok Önnek azért, hogy lehetőséget adott nekem új regényem, *A véres költő* bemutatására. Nagyon hálás lennék Önnek, ha nagylelkűen hajlandó lenne megírni néhány szóban, akár oroszul is, a benyomásait. Úgy szeretném magam látni az Ön szellemében, ahogy egy kisgyermek szemléli tükörképét a tengerben. Maradok odaadó híve: Kosztolányi Dezső”

Kun Miklós: – Gorkij fiatalkorában, az 1905-ös forradalom után a bolsevik pártnak volt hivatalos tagja. Amerikában, ahova nagy körutat tett, sikeresen pénzt gyűjtött az illegális bolsevik pártnak, s az orosz forradalmi pártok különböző merénylőivel is jó viszonyt ápolt. Lenin ekkor rendkívüli módon értékelte Gorkijt, van is pár fénykép kettőjükéről, barátian leveleznek is, de aztán szembekerülnek egymással. Gorkij hazatért az első világháború idején, s miután 1917-ben a bolsevik párt ősszel átvette a hatalmat (korábban azt mondták volt, hogy nagy októberi szocialista forradalom, de már az

tudósokról, talentummal megáldott írókról, költőkről, művészekről van szó. Aztán mi történt a harmincas évek elején? Gorkij barátai, az orosz tudomány és a műszaki értelmiség, a műszaki pálya nagyjai ott vannak a kirakatperek során a vádlottak padján, s Gorkij így nyilatkozik: „*Ha az ellenség nem adja meg magát, akkor le kell számolni vele. Akkor meg kell semmisíteni.*” Amikor a korszak ismert regényírója, Romain Rolland és felesége, Maja Kudaseva Gorkijnál járt, s ott népes társaság körében találkozott fiatal szovjet filmalkotókkal, meglepte Gorkij durva kifakadása. Mihail Romm filmrendező szerint azonban a Kreml nyomása alatt álló Gorkij egyszerűen szerepet játszott, arra számítván, hogy a jelenlévők közül valaki be fogja őt sügni. „*Amondó lennék, hogy a rendszerünk pilléreit aláásó kártevőktől, hogy is mondjam, radikálisan meg kell szabadulni. Már csak azért is, mert egytől egyig válogatott gazemberek ezek a kártevők.*”

Gorkij korai, romantikus ciklusának írásai, majd az *Éjjeli menedékhely* című szindarabja, később a jobbnál jobb regényei, az *Artamonovok* című családrégénye, a *Foma Gorgyjejev* novellája, ezek mind megjelentek Magyarországon is viszonylag korán, még 1945 előtt. Nem véletlen, ahogyan Kosztolányi írt Gorkijról...

Narrátor: – Kosztolányi Dezső 1924. augusztus 31-i talál-

1. Makszim Gorkij
2. Gorkij és Sztálin
3. H. G. Wells, Makszim Gorkij és Mura Budberg
4. Mura Zakrevszkaja
5. Csehov, Gorkij és Tolsztoj
6. Kosztolányi Dezső
7. Lenin
8. Mura és Budberg báró

10

11

12

akkori terminológia szerint is bolsevik hatalomátvételtként emlegették), Gorkij másfél éven keresztül küzdött a bolsevik vezetés ellen. Napilapot jelentetett meg (Novaja Zsizny), és jó érzékkel, kökeményen kritizálta a bolsevikokat, Lenint, Trockijt, másokat. Sztálin undorral írt róla egy alkalommal, hivatkozva Gorkij híres versére, *A viharadár dala* címűre, kijelentve, hogy a viharadár most már ott van a padlón, és nincs rá szükségünk. Aztán Leninnel mégis kiegyezett Gorkij, aki tényleg eljárt az orosz értelmiségiek érdekében. És mivel az ő otthona az orosz értelmiségi ellenzék egyik centrumának számított, s a lakását nemcsak bolsevik politikusok látogatták, hanem a cári dinasztia tagjai is ott bujkáltak, és olyan értelmiségiek, akiknek a nyakán ott volt a kés, nos, ezért Lenin szabályosan ráveszi Gorkijt nyomást gyakorolva rá, hogy mivel nagybeteg, tüdőbajjal küszködik, távozzon Nyugatra. Így is történt, Gorkij egy ideig Berlinben él, ott is először az orosz emigráns körökkel tart kapcsolatot, és meg kell jegyeztem, óriási pénzek fölött diszponál. Nyugatról jönnek a színdarabok utáni jogdíjak, sokat keres Nyugaton, és a Szovjetunióból is állandóan érkeznek az adományok.

Narrátor: – Berlini korszaka után Dél-Olaszország jelentette Makszim Gorkij számára az azilumot. *Ha nincs Mussolini, akkor soha nem költözik el onnan*, mondta egyszer patetikusan Nyikolaj Tyihonov orosz költőnek, majd a füléhez hajolva odasúgta: „*Engem ez a pojáca igazából nem is érdekelt. Viszont ott volt Sorrento, a tömény nyugalom.*”

Kun Miklós: – A Kreml azon van, hogy Gorkij jómódú emberként éljen Nyugaton, hatalmas udvartartása van tehát, és közben mindenki jelent róla. A tulajdon fia is olykor elbeszélget a szovjet politikai rendőrség embereivel, óvatosan kérdezik őt: kik zargatják az édesapádat, Makszim? (Gorkij fiának a neve Makszim Peskov.) Kik próbálják negatívan befolyásolni őt? És biztonságban él? A szovjet politikai rendőrség vendégek címen próbál odatelepitni saját ügynököket is, de erre nincsen különösebben szükség, hiszen Gorkij második felesége, Marija Andrejeva például, és annak az élettársa,

9. Makszim Gorkij fiával, Makszim Peskovval
10. Genrih Jagoda, a politikai rendőrség feje
11. Marija Andrejeva, Gorkij második felesége
12. Tyimosa Peskova, Gorkij fiának felesége

Pjotr Krjucskov, Gorkij titkára, be vannak kötve a szovjet politikai rendőrségre. Valójában Gorkij környezetéből mindenki, akik imádják őt és tulajdonképpen gyűlölik azt, hogy nekik jelenteniük kell róla, de hát ezt megélhetésből, nem őszintén teszik. Azonban a fő ügynök asszony Gorkij közelében az ő nagy szerelme. Erotikus, kicsit egzaltált, kicsit zavaros agyú nő, Zakrevszkaja, Mura, Marija Zakrevszkaja, aki először egy Benckendorff nevű cári diplomatához megy férjhez, akit aztán az 1917-es forradalom alatt a parasztok szabályosan vasvillára hánytak. Addigra a hölgy már Marija Benckendorff s nem Zakrevszkaja, és Pétervárott, majd Moszkvában él, majd egy Lockhart nevű angol diplomatának lesz a szeretője. Lockhart pedig összeesküvést sző a szovjethatalom ellen 1918-ban, mert neki az volt a véleménye, hogy a Szovjet-Oroszország Lenin és Trockij vezetésével túl közel került a központi hatalmakhoz, Németországhoz, az Osztrák–Magyar Monarchiához, föl kell tehát robbantani, belülről kell megbuktatni a bolsevik kormányt. A szovjet politikai rendőrség persze elég gyorsan leleplezi Lockhartot és társait, és amikor a politikai rendőrség emberei kiszállnak Lockhart lakására, akkor ott találják az ágyában Murát, Marija Benckendorffot. Őt is beviszik hát a börtönbe, s ott raboskodik az egyik cári miniszter feleségével, majd bejön hozzájuk a cellájukba egy Peters nevű régi bolsevik párttag, aki a politikai rendőrség helyettes vezetője, és mindkét nőt megpróbálja beszervezni. A miniszter asszony nemet mond, le is köpi Peterst, s ki is végzik néhány nappal ezek után. Mura viszont azonnal igent mond, Peters szeretője lesz, majd ketten együtt megkeresik Lockhartot... Különben Lockhart a harmincas években ezt részint le is írja az emlékirataiban, ő akkor már újra tartja a kapcsolatot Murával, és ez a könyv meg is jelenik magyarul, nagy sikert aratva. Mura Benckendorff utána Pétervárra kerül, és – hogy, hogy nem – Gorkij titkárnője lesz és Gorkij szeretője. Pétervárott tartózkodik nyugati látogatóként 1920-ban H. G. Wells, a híres angol író, és ő is beleszeret Murába, akinek, mint látjuk, nagyon sok szeretője van. Gorkij elintézi neki,

13

14

15

Gorkij tudta nélkül H. G. Wells-szel és annak lényegében félig-meddig felesége, vagyis élettársa lett (Wells szerint betöltötte a feleség funkcióját), úgy járt Moszkvába Gorkijhoz évente háromszor is, hogy Wells erről nem tudott. Azt hazudta, hogy „megyek Revanba (a mai Tallinnba), Észtországba, meglátogatom a gyerekeimet”. Két gyereke volt. Aztán Észtországból átment Leningrádba, s onnan már a politikai rendőrség biztosította számára az utazás kényelmes körülményeit, átment Moszkvába, s meglátogatta Gorkijt. Gorkij egyszer egy híres szobrásszal Mura kézfejről készíttetett egy kis szobrot, azt kitette az asztalára, és napjában többször megsimogatta...

Mint tudjuk, Gorkij többször elment, majd visszatért a Szovjetunióba. 1928-ban a környezete nyomására jön vissza, azzal zsarolják Gorkijt, hogy az a nagystílusú élet ott Sorrentóban nem fog menni, „*el kell menni, elzarándokolni a Vörös Mekkába, Moszkvába, le kell ülni Sztálinnal, le kell ülni a bolsevik párt többi vezetőjével*”. Gorkij végül 1928-ban úgy érkezik meg a Szovjetunióba, hogy tényleg államfőnek járó tisztelettel fogadják, Nyikolaj Buharin, a párt második embere várja a pályaudvaron. Hatalmas palotát biztosítanak Gorkij számára, később ezt meg is kapja ajándékba, nyaralója lesz (egy ideig Leniné volt ez a nyaraló), ha a Fekete-tengerre utazik, ott is biztosítanak számára külön palotát, egykori cári palotát vagy főúri palotát. Bárhová utazhat, és róla nevezik el Moszkva legnagyobb utcáját, a Tverszkaját, az sokáig Gorkij utca volt, egészen a rendszerváltásig. A szülővárosát, Nyizsnyij Novgorodot Gorkijról nevezik el, ma már megint Nyizsnyij Novgorod. Moszkva legnagyobb parkja Gorkij park volt nagyon sokáig. Nem volt olyan város, ahol ne lett volna Gorkij utca, Gorkijról elnevezett úttörőszervezet. Katonai alakulatok sorra veszik fel Gorkij nevét, Gorkij pedig, úgy tűnik, megszolgálja a rendszernek ezt. Bár rengeteg kifogása van, de ahogy múlnak az évek, egyre kevesebb a kifogás, pontosabban ezek a kifogások megvannak, sőt a szíve mélyén még valahol gyűlöli is a durva megnyilvánulásokat, melyeket a Sztálin-rendszer nap mint nap képvisel, de nem beszél erről, hallgat.

Eljut a Szolovki halálszigetre is, ahova filmkamera kíséri, összesen két film van a Gulagról, és mind a két filmen Gorkij szerepel. Miután eljut a Szolovki halálszigetre, majd amikor később eljut a Balti-tengert a Fehér-tengerrel összekötő csatornaépítésre, a Belomorkanalra, Gorkij hatalmas könyvet jelentet meg a korszak nagy íróival egyetemben arról, hogy ott a bűnözőkből rendes, dolgos emberek lesznek, hogy ott micsoda csodálatos átnevelés folyik... ❖

hogy kikerüljön Észtországba, és szabályosan, ezer dollárért vesz egy újabb férjet számára, egy valódi észt-német bárót, Budberget, így lett ő Mura Budberg végül is. A báró aztán megteszi neki azt a szívességet, hogy eltűnik Észtországból, és Brazíliába távozik, a rokonaihoz. Mura akkor csellengni kezd Nyugat-Európában Sorrento, London és Berlin között. Nincs kizárva, hogy a német weimari köztársasággal, a német titkosrendőrséggel, a katonai hírszerzéssel, az Abwehrrel is kapcsolatot épített ki, de az biztos, hogy az angoloknak is dolgozik, a szovjeteknek is dolgozik, és egyik fő feladata infiltrálni Gorkijt és környezetét. Gorkij halálosan szerelmes belé változatlanul. Többször megkéri a kezét, több művét neki ajánlja, ő pedig mindig nemet mond.

Valamikor az 1950-es években, már Makszim Gorkij és H. G. Wells halála után, Mura Budberget, Zakrevszkaját, Benckendorffot megkérdezték, hogy tényleg kémkedett-e az angoloknak? Igen, mondotta volt Marija. És a szovjeteknek is? Nekik is. Vagyis senkinek nem kémkedtem. És nagyon érdekesen indokolta meg, hogyan volt képes egyszerre dolgozni a két titkosszolgálatnak:

„*Igazából senkinek nem kémkedtem. Am valójában mindenkinek kémkedtem. Az angoloknak az oroszokról jelentettem, az oroszoknak az angolokról. Nem, nem voltam kettős ügynök, dehogy. Szabadúszóként viselkedtem. Gyűlöltem amúgy a hírszerzőket meg a titkos háborújukat. Összetörték az életemet. Ha nem jön el ez a fránya forradalom, csillagként ragyogtam volna az udvari bálokon. Hát a magam számára kémkedtem. És így senkit nem árultam el.*”

Kun Miklós: – Amikor Marija Nyugaton kapcsolatba került

13. Makszim Gorkij, fia
 Makszim Peskov és családja
 14. Bruce Lockhart angol diplomata
 15. Pjotr Krjucskov, Gorkij titkára

LEXIKON: Kun Miklós (Kasin, Szovjetunió, 1946): Széchenyi-díjas történész, egyetemi tanár, Szovjetunió- és Oroszország-szakértő. Idősebb Kun Miklós sebészorvos, egyetemi tanár és Olga Alekszandrovna Szerjagova orvosnő fia. Kun Béla kommunista politikusnak, a Tanácsköztársaság külügyi népbiztosának az unokája. A család 1959-ben települhetett haza Magyarországra, miután 1956-ban a szovjet igazságszolgáltatási szervek rehabilitálták Kun Bélát. Kun Miklós történész felesége Gereben Ágnes, aki haláláig az ELTE tudományos főmunkatársa, a szovjet irodalomtörténet kutatójaként működött. A rendszerváltás nyomán Kun Miklós munkássága főleg a Szovjetunió és a kommunizmus elhallgatott történetének feltárása irányába fordult. Nagy szerepet játszott *A kommunizmus fekete könyve* magyarországi kiadásában. Részt vett a *Terror Háza Múzeum* létrehozásában. Az ELTE-t elhagyva a Károli Gáspár Református Egyetemen folytatta oktatói munkáját. Tevékenysége folyamatosan a 19–20. századi egyetemes történelem témakörben különös tekintettel Oroszország és a Szovjetunió történetére összpontosít. Az oktatási tevékenység során a klasszikus történeti források mellett, a személyesen készített oral history módszerén alapuló riportokra, dokumentumfilmekre és a külföldi archívumokban őrzött fotóanyagokra is nagy hangsúlyt helyez. Számtalan vendégelőadást tartott külföldi egyetemeken, konferenciákon: Angliában (Nottingham), Dániában (Koppenhága), az Amerikai Egyesült Államokban (New York, Stanford, Washington), Brazíliában (São Paulo), Olaszországban (Bergamo), Lengyelországban (Krakkó), az egykori Szovjetunióban (Moszkva, Leningrád, Riga). Főbb díjai: Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztje (2002), Széchenyi-díj (2011).

ELŐSZÓ VAGY UTÓHANG?

Dokumentumot és írói fikciót elegyítő történelmi regényét Orosz István Sakkparti a szigeten címmel éppen három évvel ezelőtt jelentette meg. A szerző ebben a Gorkij Capri szigeti villájában lezajlott nevezetes sakkparti, a Lenin és Bogdanov (Lenin orvosa) közötti játszma titkos és izgalmas hátterét tárja fel. És rávilágít egyúttal Gorkij és Lenin ellentmondásos kapcsolatának ideológiai fonákságaira is. Mégpedig a dokumentarista hitelességével és a literátor szellemes iróniájával. A kötetéből vett részletek Kun Miklós történészprofesszor beszámolója után – állíthatom – szórakoztatóan tanulságosak és meghökkentően aktuálisak. (A szerk.)

OROSZ ISTVÁN

EURÓPA-VÍZIÓ. A VEZÜV LÁBÁNÁL

(Részlet a Sakkparti a szigeten című regényből a Lenin és Gorkij Capri-szigeti találkozója fejezetéből.)

[...] A nagy hegy éppen két éve, 1906 áprilisában tört ki utoljára, jókora ejakuláció volt, száz embert ölt meg, legalább százat. Caprin is megremegett a föld. Gorkij úgy dicsekszik a tűzhányóval, mintha a sajátja lenne, mindent tud róla, mindent jobban tud, és persze azért író, hogy színezz a tragédiákat. Akkoriban, április vége felé, újra foglalkozni kezdtek az újságok a két évvel korábbi tragédiával. Az apropót az olimpiász adta. 27-én, hétfőn, azaz kirándulónk szemszögéből nézve holnapután kezdődnek az olimpiai játékok Londonban. A világ Londonra figyel. Csakhogy Róma helyett figyel a világ Londonra. Az olimpiászt ugyanis Róma rendezte volna, Coubertin báró az olasz fővárost bízta meg a rendezéssel. Meg is kezdődtek az előkészületek, a liliputi méretű uralkodó, III. Viktor Emánuel már talán fogalmazta is a díszbeszédet, amikor kitört a nagy hegy. Az ország beleroppant, vitte a pénzt az újjáépítés (jó részét persze zsebre vágta a *camorra*), le kellett mondani a rendezésről, és a báró átadta az egészet az angoloknak, nevezetesen a sportőrült VII. Edwardnak. Képzelteti, mekkora zajt csapott a nápolyi hegy, magyarázza Gorkij, ha a római verseny is elmaradt miatta. Lenin mosolyog: az olimpiász remek tréning lehet, nagyszerű főpróba egy világháborúhoz. Hátha nem kell már sokat várni rá, hogy az a sok ország a csatatéren is megmérkőzzék.

[...] A hegy lábánál találnak valami trattoriát (*Gorkij és Lenin*), és amíg rotyog a vaskondérban a *trippa* (szombat lévén nincs is más a palatáblára írt „étlapon”, ilyenkor Rómától lefelé mindenki ezt eszi: borjúpácalt paradicsom-mártásban, parmezánnal, borsmentalevéllel), Gorkij elérkezettnek látja a percet, hogy belefogjon végre az „istenépítésbe”. Előhozta már

korábban is, célozgatott rá, de az Öreg valahogy mindig kitért. Itt végre tényleg maguk vannak. Meg persze fönt a Hegy, melynek fontos szerepe lehet a *bogosztroityelsztvo* megértésében. Alaposan megtömi a pipáját (fütyül a tébécére), eligazítja a bajszát, megköszörüli a torkát, és Marxnál kezdi: – Tudom, hogy rossz marxista vagyok, no meg mi, művészek egy kissé valamennyien beszámíthatatlan emberek vagyunk... – Tudja, hogy a többi összetevőt, tudniillik Fjodorovot és Nietzschét, meg persze Jézus Krisztust, nehezebb lesz elfogadtatnia Leninnel. Aztán persze mégse lehet megkerülni őket, a hozzájuk kapcsolódó *messianizmus*, *kozmozizmus* és az *Übermensch* fogalma révén mégiscsak előkerülnek, de az eredő a lényeg, a négy komponens összege, Jézus, Fjodorov, Nietzsche és Marx mixtúrája, ami nem más, mint maga a forradalom, a vallás legmagasabb formája, a felkelő néptömegek intellektuális megváltása, kollektív istenné válása. Amikor a nép önmagából építi föl az istent, téglákként rakja össze saját megváltását, az az igazi revolúció! Mondhatná persze egyszerűbben is, a szentséges csodákat emlegetve, hogy az istenadta nép is felfogja. Kitalálni sem kell, jönnek a csodák maguktól. Itáliában már a gyerekek is sorolják a forradalmárokat tetteit; az Öreg is hallhatta, hogy Garibaldi csak beleágyúztatott a hegybe, amikor fogytán volt a sereg ivóvíze, és nyomban friss forrást fakasztott. Máskor meg hét vekni kenyérből lakatta jól az összes katonáját. Ha lesz orosz forradalom, hát kerülnek majd szentjei is. Lehet, hogy Lenin lesz köztük az első. Szent Lenin...

Gorkij egy regényen dolgozik éppen, a nagy vendégjárásban persze csak hajnalonként jut rá idő, a címe már megvan: *Gyónás*. Azt képzeleli, eljuttathatja majd ez is a szocializmushoz azokat, akik elolvassák. A nép egyetlen „iskolája” az egyház, az volt évszázadokon át, így aztán elég nyilvánvaló, hogy a vallásból kiindulva lehet csak szót érteni vele. Ateista

alapon reménytelen elvezetni a forradalomhoz, az istenen keresztül kell tehát elvinni oda. Az istenen, ami, ha jobban tetszik, azoknak az eszméknek az összessége, amelyek felébresztik az emberek szociális érzéseit, a velük született eredendő jóságot azzal a céllal, hogy bekapcsolják őket a társadalomba. Az istent közösen keresni, az erők egyesítésével építgetni, kollektíve megteremteni és szocializmusnak keresztelni el; ezt igazán megérthetné egy ateista forradalmár is, aki egyáltalán nem hisz benne, az is méltányolható, legalább taktikai alapon.

Lenin azonban dühbe jön: *Szörnyű, hogy ön ide lyukad ki! Az istenkeresés semmivel sem különbözik jobban az istenépítéstől vagy istenteremtéstől vagy istencsinálástól, mint a sárga ördög a kék ördögtől. Ha nem azért beszélünk az istenkeresésről, hogy állást foglaljunk mindennemű ördög és isten ellen, s hogy elítéljünk mindennemű szellemi hullagyalázást (mert hiszen minden isten hullagyalázás, még ha a legtisztább, legideálisabb nem keresett, hanem épített istenről van is szó), hanem azért, hogy a kék ördögöt elébe helyezzük a sárgának, akkor ez százszorta rosszabb, mint ha egyáltalán nem mondtunk volna semmit.*

Gorkij tudta, hogy Lenint a hit emlegetésével lehet leginkább kihozni a sodrából, de azzal is tisztában volt, hogy csak hívő ember képes ennyire kikelni a szentségek emlegetése ellen. A hit Isten jutalma, bőkezű ellentételezés azért, hogy egyáltalán gondolkodunk felőle. A kételkedés szesze, a tagadás mámora, a káromlás eksztázisa mind-mind részei az adománynak, mind csak arra valók, hogy erősítsék a hitet. Egy „kicsit” hívő nem lehet az ember, ahogy egy asszony sem lehet csak kicsit állapotos. Hívő akkor is, ha nem hiszi, hogy az, akkor is, ha nem akar az lenni, akkor is, ha ellene mond mindennek, ami a vallással kapcsolatos. Minden száműzött együtt él, együtt kel és fekszik a honvágygal, honvágy nélkül nem létezik emigráció,

A második változatról már leretუსálták Bazarovot és Peskovot

akkor sincs, ha valami göröcsös daccal, amit internacionálénak neveznek, nem akarunk tudomást venni róla. A hit is egyfajta honvágy – magyarázza az író –, a lélek honvágya. Az életből, a létémigrációból való konstans hazavágyás. Gyógyíthatatlan nosztalgia, ami ellen lázadni természetes dolog, de minél inkább lázadunk ellene, annál nagyobb hatalma lesz fölöttünk. Köhögni kezd, mint mindig, ha elragadja a hév, fuldokolva nézi az Öreget és egyre biztosabb benne, hogy csak hívót dühíthet föl ennyire a hit nagy paradoxonja: – Aki nem követ el bűnt, annak nincs mit megbánnia, de aki nem bánja meg a bűneit, az nem üdvözülhet. Na, mi következik ebből, írókám? Ugyan mi a fene? És valóban, Lenin miközben ádáz haraggal támadta az ájtatoskodó egyházat, aggódva fedezte fel magában az istent. Még ma velem leszel a paradicsomban – hallotta olykor, többnyire tajtékos dühkítőresei közepette. Nem hallucináció volt, legalábbis nem olyan, amelyről a könyvek szoktak fecsegni, hanem a különutas szem önállósuló káprázata, kifordult jobb szeme színről színre látta a megfeszítettet, amint végtelen szelíden, minél bőszebb volt ő, amaz annál szelídebben súgta: még ma velem leszel... Lehet-e azért imádkozni, hogy a hit ajándékát elvegye tőle az Úr? Lehet-e vajon azért imádkozni, hogy az imádkozás kényszerét is levegye róla? A hevesen rátörő, az istenkáromló ellenimák közepette érezte, hogy lón hasonlatos a prófétához, tán épp a kopasz Jónáshoz, aki fut a dolog elöl, amit az úr rátestálni készül.

Ecco! – apró butéliában zöld likórt tesz elébük a vendéglős. Kockás kendőjével elhessenti a legyeket és elismerően bólogat, holott még a nyelvet sem ismeri fel, amelyen a nagy bajuszú férfi szónokol. És amelyen a kis kopasz egyre megátalkodottabban hallgat. Csak hallgat. Emil Ludwig vette észre, hogy „minél többet hallgat és figyel, annál biztosabban keríti hatalmába

beszélgetőtársát”. Mire Gorkij végez, a szőlőlugason átszűrődő fényfoltok összecukódnak a vasasztal lapján, feljön a délutáni hold, és rázendítenek a tücskök. – Csak az értelem, csak a tudomány alapján nem lehet a világot igazgatni. A nagy népeket más erők rendezik, spirituális erők, olyan erők, amelyek eredete ismeretlen és megmagyarázhatatlan. Kicsi nép nem tud forradalmat csinálni, egyszerűen azért nem, mert szövetkeznie kell valami nagyobb hatalommal. Árulnia kell a forradalmát. Vigéckednie kell vele. Ha le akarja győzni a saját zsarnokát, el kell fogadnia egy másik zsarnok segítségét, sőt kuncsorognia kell azért. Szobrokat faragnak Garibaldinak, New Yorkban is áll már, de ki is volt Garibaldi tulajdonképpen, jól mondja a maga Marxa: a forradalom szegény majma III. Napóleon állatkertjében. És a magyarok Kossuthja? Dettó. Az istenépítő nép nem lehet más, csakis az orosz. A vértanú nép. Most épp kötésig a jeges árban, de megrázza magát, mint mindig. A nyugati világ szétesett, Európa beteg, nincs jövője, látta a kikötőt Nápolyban, az a sokadalom mind azt várta, hogy fölférjen egy kivándorlóhajóra. Ezrével, tízezzrel szöknek Amerikába, New York ma már a harmadik, sőt talán a második legnagyobb olasz város, de ne higgye, hogy csak a *Mezzogiorno* parasztjai szöknek. A magyar színmű törpe népeinek eleve bukniuk kell. A szláv lélek viszont, a *sirókaja dusá*... – Az viszont hatalmas, akár a Muszkovita Minszkij fasza! – vág közbe ingerülten Lenin. – Miért ártja magát a politikába? Mért títi bele az orrát? Maga író, inkább csak írjon, de ne akarja előénekelni a forradalmat a politikusoknak. Ne akarja kiénekelni azt a csőrükből! Riogató írói próféciaikkal van tele így is Európa. Németül olvasta, de úgy emlékszik, valami magyartól fordították*:

„Azt csinálni Európából, ami Amerikában van; egyetlen nagy köztársaságot. Elűzni a

fejedelmeket; eltörölni az országok határait; megszüntetni minden speciális hazáról való fogalmat; lefegyverezni erőszakkal minden ország hadseregeit; elpusztítani minden arisztokráciát; lomtárba űzni minden külön alkotmányt; simára taposni minden vallást; és egy keresztvonással kvitté tenni minden államadósságot. És akkor aztán megkezdeni az »újvilágot« az »ó-világban«. Csakis Oroszország kísérheti meg e kolosszális, brutaliter ideális eszme gyakorlati kivitelét, ami minden más nemzetnél csak fantazmagória volna. De ha Oroszország megy elöl, nem lehetetlen az.”

Az írónak kiszalad a vér az arcából, de alighanem túrtörteti magát, elvégre a vendégeről van szó. Hogy mit mond a hatalmas bajusz alatt, azt elnyomja a kabócák harsogása, de hogy mit gondol, azt hamarosan leírja. Az alábbi mondatokat például a *Novaja Zsizny* című folyóiratában, annak is az 1917. április 18-i számában (ami az új időszámítás szerint május 1.): *Tagadhatatlan, hogy Lenin rendkívüli erejű ember... megvan az a feltétlenül szükséges tulajdonsága is, hogy teljesen híján van az erkölcsnek, és ezért a tömegekkel szemben teljesen nagyúri kíméletlenséggel viselkedik. ...jogot tart rá, hogy az orosz néppel olyan kegyetlen kísérletezést tegyen, amely már előre sikertelennek mutatkozik... A szövevényes életet Lenin nem ismeri, nem ismeri a néptömegeket, mert nem él a nép közt, de könyvekből megtanulta azt, hogy mivel lehet a tömegeket felkavarni, ösztöneiket mentől könnyebben fellobogtatni. Lehet-e minden adott körülmények közt ebből az ércből szocialista államot önteni? Úgy látszik, hogy nem; de hát miért ne próbálja meg? Mit kockáztat Lenin, ha a próba nem sikerül?*

* Jókai Mór: *A jövő század regénye* (1872–74). Megjelent a Pester Lloyd 1879-es évfolyamában. ♣

LENIN ÉS BOGDANOV JÁTSZMAJA

(Részelt a Sakkparti a szigeten című regényből
a Capri-szigeti sakkpartit leíró fejezetből.)

Filozofikusan és politikai síkon is feltehető a kérdés: fel szabad-e adni a partit, amely biztos vesztesre áll? A feladás a gyengeség jele. Alkalmatlan vezető szerepre az, aki feladja a játszmát, aki elhagyja a sülyedő hajót, aki képtelen kitartani a végsőkig. De persze ott a másik nézőpont is. Mindenki számára világos, hogy elveszett a parti, látható, hogy nincs olyan húzás, amellyel menthető lenne a helyzet, vagy akár csak elodázható a vég. Ha ezt nem látja meg, ha képtelen észrevenni a nyilvánvalót, ha még bizakodna ebben a helyzetben, azzal csak a saját korlátait bizonyítaná. Innen már csak egy ostoba játssza tovább a partit, egy született „*igiyot*”. A tábla lesöprése a tanúk miatt nem valósítható meg, a véletlen feldöntés sem jó ötlet, ráadásul AI-AI talán még arra is képes, hogy visszaállítsa a bábukat, ettől még az is kitelik, hogy minden vacak paraszt pontos helyére emlékezzék. *Sto gyélaty?* Vajon eszébe jut-e az a híres szibériai játszma? Az, amelyről Lepesinszkij is annyit áradozott? Vagy eszébe jut-e valami más? Mit hihet ebben a helyzetben? Mire számíthat még? Hogy Bogdanov mellényül egy bábunak, hogy rosszul lesz, váratlanul meghal, kitör a Vezúv, esetleg leszakad az ég. A Vezúv kitörését nehéz befolyásolni, de AI-AI még alakítható.

– Mi az apja faszát gondolkozik annyit? – A mondatból azt kell kihallani, nem is annyira Bogdanovnak, mint inkább a közelben tébláboló kibiceknek, vagy azoknak, akik már a szomszéd asztalnál durákoznak, hogy ha ő, Vlagyimir Iljics Uljanov is ennyit töprengett volna minden lépés előtt, akkor korántsem így állna a játszma. Lenin tehát nem üvölt, legfőképpen azért nem, mert tudja, hogy Bogdanov éppen erre vár. Fegyelmeztetnek kell maradnia, még ha ez az adott helyzetben roppant nehéz is. A sakkpartit ugyan már aligha nyerheti meg, a köztük zajló játszma viszont még nem dőlt el. Abból akár győztesen is kijöhet. Ekkor jut eszébe az ásitás. Ezzel, egy mindenki által észrevett hatalmas ásitással jelezhető, mennyire nem fontos számára ez az egész, hogy mily mellékes, mennyire jelentéktelen, s hogy már módfelett unja. Bogdanov bizonyára mindent megtenne, hogy érdemi partiként vonuljon be a játszma a bolsevik párt történetébe, nem kétséges, az ő esetében ez komoly presztízsnyerés lenne. De csak akkor, ha ez tényleg egy komoly játék. Ha sikerülne nyilvánvalóvá tennie az ellenkezőjét, ha bizonyítottá válhatna, hogy csak álmos unaloműzésről volt szó, enervált, szóra sem érdemes bábutologatásról, kelletlen, apatikus időmúlásról, talán még nevetségessé is tehető a túlbuzgó Bogdanov, aki egy ilyen semmiséget szeretne meglovagolni. Az persze kevés, ha csak a teraszon tébláboló néhány emigráns látja; a dolgot dokumentálni is kell.

Szeme sarkából figyeli a színészfiát. Hát nem szerelemgyerek, annyi biztos. Hogy lehet ilyen szép asszonynak ennyire ronda gyereke? Sántít, nyúlszája van, az orra olyan lapos, mint egy kavics, s még a füle is pattanásos. Idegesítő a pedantériája, a körülményeskedése, az, ahogyan mindent kétszer is ellenőriz. Most éppen fényt mér, ki tudja hányadszor. A délelőtti felvételek óta jócskán megváltoztak az értékek, pontosítja őket. A lencse körüli tárcsa elforgatásával csökkenti a megvilágítás idejét. A blendét is szűkíteni kell, de azzal jobb megvárni az élesre állítást. A kis bördobozból előhúzott utolsó filmtartó kazettát úgy helyezi le maga mellé, hogy könnyen kitapintható akkor is, ha már nem nézhet oda, aztán, mintha az Öreg gondolataiban

olvasva maga is most ébredt volna csúfságának tudatára, újra a fejére borítja a fekete bársonyleplet. A mattüvegen megfordul minden, az asztal, a tábla, a sakkozók és a nézők. Apró hajszálkeresztek jelzik, hogy a látvány mekkora kivágata kerül majd át a negatívra. A kijelölt mezőben egy határozott vonalat kell találnia, amelyhez az élességet beállítja. Lenin arcéle, a sima koponya körvonala éppen megfelel. Finom csavarmozdulatokkal pontosítja az élességet, majd rögzíti a beállítást. Becsukja az aknát, kihúzza a gépből a mattüveggel együtt, majd kinyúl a kendő alól a filmtartó kazettáért. Odakint egyre erősebben süt a nap, óvatosan kell dolgoznia, nehogy besűrűdjön valahol a fény. Beilleszti a kazettát a fényképezőgép hátlapja helyére, s kihúzza a fedőlemezt. A mutató- és a középső ujjá közé fogja a kioldószinórt, a hüvelykujját a gombra illeszti, s visszatartja a lélegzetét.

Leninnek egyáltalán nem esne neheze a álmos pártvezér szerepének eljátszása, bármilyen jó hatással volt is rá az éjjeli ugatás, mégiscsak hiányzik a megszokott öt-hatórányi alvás. Most azonban ébernek kell lennie, egy álmos ember ásitását nem lehet pontosan időzíteni, csak higgadt, friss alakítás vezethet eredményre. Próba nincs, ismétlésre nem lesz lehetőség. Szerencsére az erős reggeli teák megtették hatásukat. Szibériai módon itta, forrón, a foga közé szorított cukron át szürcsölvé. Most kifújja a levegőt, s koncentrálni. Hárásó! – csattan fel a megszokott kiáltás. És ebben a pillanatban fémessurrogással kinyílnak, majd összecsapódnak a fényképezőgép zárlemezekéi. Lenin hosszút és hatalmasat ásít. Arra is van gondolja, hogy mozdulatlan maradjon, amíg a masina dolgozik. Az expozíció az erős fény miatt gyors, egyetlen megnyúló és elpattanó pillanat csupán. Vlagyimir Iljics szája kitévő. A látószög kifogástalan, a nézőpont tökéletes: egy ásitás profilból mutat a legjobban. Bogdanov még mindig az elindított, majd megdermedő mozdulat dacos pózában, Gorkijon pedig, aki a fényképezőgéppel szemben ül, látszik, hogy érzékeli a helyzet visszásságát, sőt, hiszen íróként ez a dolga, pontosan érti Lenin szándékát az ásitással.

Abban a tizenöt évvel későbbi memoárban viszont, bár elegendő idő múlt el ahhoz, hogy az emlékezet a valósághoz igazítsa a képet, mégis a dühöngő Lenin jelenik meg. Talán elővette Jurij Zseljabuzszkij nagyításait is, s a nagy, nyitott szájhoz az üvöltést társította. Színes kép esetén persze egyszerűbb lenne a dolgunk: ha kék a nyelve, akkor üvölt. Krupszkaja visszaemlékezése szerint Bogdanovékkal veszekedve „*még a nyelve is megkékült*”. A színes fotó azonban későbbi találmány. Kétségtelenül ásitásnak és üvöltésnek egyaránt lehet látni a fekete-fehér fényképet, de Gorkijnak igazán tudnia kellett, hogy mi történt. Vajon a tétet, a teraszán zajlott parti fontosságát akarta fokozni azzal, hogy a veszteshez oly nagy érzelmi kitörést társított? Való igaz, sokkal érdekesebb egy üvöltő pártvezért mutató kép, mint egy ásitózót. Vagy csak kicsinyes bosszúról lenne szó? Vajon a kollektív capri vakáció elrontását torolta volna meg Gorkij? Nehéz eldönteni. Adjunk inkább neki egy esélyt, hogy elégtételt vegyen az irodalom nevében a fényképezésen! A fotózás leg-

megátalkodottabb esztétái, miután a festészet fölötti győzelmet már evidenciának tekintették, ferde szemmel kezdték méregetni az irodalmi ábrázolatokat is. A fotográfia mindig hitelesebb az irodalmi leírásnál – szólt az egyre gyakrabban hangoztatott tétel. A fénykép a valóság egy kiragadott darabja, nyers dokumentum, objektív tényálladék, nincs is módja köntörfalazni, alakítgatni az igazságot, mint a terjengős irodalmi

A nevezetes „ásítós” kép, Bogdanov és Lenin sakkpartija Gorkij társaságában Capri-szigetén

szövegeknek, a részletező prózai leírásoknak. Na, most ásit vagy üvölt, ugyan melyiket „bizonyítja” megfellebbezhetetlen hitelességgel a híres fotográfia? Azt, amelyiket én akarom – dörmögte hatalmas bajsza alá az író. És kereszt nem volt, annyi szent!

Való igaz, az ásitáshoz hozzá kellett tartozzék az is, hogy az ásitó keresztet vet a szája előtt. Faluhelyen ma sem ritka szokás, akkoriban meg szinte automatizmus volt. Arra való, hogy az ördög – *a nécsiszty* – be ne röpöngen az ásitóba a tátott szájon át. Lenint, úgy látszik, csak a fényképet nézegető utókor érdekelte, pedig a dolog konfirmálására, hogy tudniillik itt egy valódi ásitás történt, nagyon is kézenfekvő lett volna a tátott száj elé hányt pravoszláv keresztetecske. Talán röstellte az ilyen babonaságot, de valószínűbb, hogy az ösztönös mozdulat csak valódi ásitáshoz társulhat, az eljátszott szájátatás mögül pedig lefelejtődik, vagyis akár bizonyítékként is értékelhetjük az elmaradt keresztvetést arra vonatkozólag, hogy Lenin ásitása hamis ásitás volt. A krónikás, bár szeretné hinni, hogy fontos események tanúja, mégsem meri állítani, hogy éppen annál az eljátszott ásitásnál, abban a szent minutában költözött volna bele Belzebub az Öregbe, s bizonyára Gorkij sem vetemedne ilyesmire, bár azt, hogy valamikor és valahogy mégiscsak bejutott, azt többé-kevésbé biztosra vette.

– Rohadt unalmassá – tán durvábban is mondhatnám – vált már ez a parti! Alighanem az ásitás nyomatékosítását célozná a mondat, az éles fülű író azonban, akinek nem először tűnik úgy, mintha Lenin szájában összekeverednének a szavak, s másképp buknának elő, mint ahogy az a szándékában állt, szóval Gorkij a bajsza alatt elismétli: unalmassá – tán...sá-tán. Ezt nem lehet durvábban mondani.

Akkoriban, amikor abban a bizonyos emlékiratban az üvöltözést megírta, vagyis a Lenin halálát követő nyáron, jár *Gorkijnál Kosztolányi*. Akkor éppen Sorrentóban lakik. Nem nehéz rátalálni az utcasarki graffiti nyomán: „*Evviva Lenin!*” Az ebédlőasztalnál a magyar író rákérdez: Milyen volt? „*Összeráncolja homlokát, szemembe néz erősen, s szája szögletét gúnyos mosoly fodrozza, mely kimondandó gondolatát előre színezi.*” Olaszul beszélgetnek, vagyis nem számíthat hosszadalmas válaszra a magyar író, de ennél azért többet remélt: „*Nagy bolsevik volt.*”

Bogdanov memoárjaiban nincsen szó a Caprin játszott partit követő eseményekről, ha mégis írt volna róluk, azt hisszük, hogy üvöltésről talán szívesebben írt volna, mint a gúnyos, megalázónak szánt ásitószárról. Orvosként persze más a helyzet, úgy azt is el tudta volna képzelni, hogyan suttyan be az a bizonyos ördög az Öreg tüdejébe, hogy rugózik végig a spirálisan tekergő artériák szövvényén, hogy tolja be hosszú cinóber nyelvét a kapillárisok labirintusába, eljutván a sejtek leghátsó odvaiban megbúvó másik gonoszszághoz, a titkos betegséghez, amellyel valami susterző fizikémiai interakcióba lép, heveny fúzióba, hogy kioltás egymást, ahogy az egymással összeszorított negatív számok is pozitívumot eredményeznek. Mert Bogdanov, ha nem is nagyon hozza szóba, azért sosem tett

le arról, hogy meggyógyítsa Lenint. A fotográfus lehetne még mérvadó: vajon ő üvöltésként, vagy ásitásként emlékszik a jelenetre? Nos, az ifjú Zseljabuzsszkijt hiába faggatnánk, egyszerűen nem emlékszik. Képzeljük csak el, ahogy a fejére borított fekete kendő alatt próbálja megtalálni a keresőben a legjobb kivágást, hogy mindhárom szereplő benne maradjon a képen, s lehetőleg mindhárom statikus helyzetben legyenek, mert egy hirtelen mozdulat homályos, bemozduló részletet eredményezhetne. Az egyensúly pillanatát várja, vagy épp azt a minutumot, amikor az egyensúly felbillen? Azt, amikor a valóság kiszolgáltatottá válik, amikor nem rejtőzhet tovább a tények paravánja, az objektivitás látszata mögött. Mintha csak sakkozna, a meglévő lehetőségek közt válogat. A kínálkozó legjobbat kell megtalálnia, vagy legalábbis azt, amit az exponálás pillanatában annak gondol. A látvány lényegére összpontosít és nem a felszínen zajló eseményekre. El kell felejtene mindent, amit tanult, hogy a felvétel őszinte

maradjon, hogy a fénykép természetes enigmája ne csorbuljon, s ki kell zárnia azokat a körülményeket, amelyek a fotó szempontjából indifferensek, leginkább tehát a hangokat, amelyeket úgysem örökít meg a kép. Indokolhatja persze a hangok törlődését, hogy abban a percben, épp az exponálás pillanatában, váratlanul feltámadt a szél. Gorkij haját felborzolta, a fotel szélén egyensúlyozó Bogdanovnak meg kellett támaszkodnia, Lenin pedig még a szokásosnál is jobban behúzta a nyakát. Lent az Augustus-kert lombjai felmorajlottak. Némi megilletődöttség is munkál a fiatalemberben, elvégre pont az a három férfiú látszik a képen, akiről a legtöbbet hallott édesanyjától. Figyelme szimmetrikusan oszlik meg köztük, egyikre sem koncentrálhat jobban a másikkal, és persze azt sem tudhatja még, hogy melyikük válik majd jövőformáló hőssé, s melyikük tűnik majd el a történelem süllyesztőjében. Hogy az egyikük ásit? Vagy hogy üvölt? Hogy piros, vagy kék a nyelve? Tényleg nem emlékszik, bár ez az emlékezetkiesés is bizonyít valamit; egy ásitást ugyanis sokkal könnyebb elfelejteni, mint egy üvöltést. Az üvöltéssel járó erős hangtöbblet mégiscsak feltűnőbb, mint az ásitással járó hirtelen hanghiány. Ilyesmire tehát nem emlékszik Jurocska, a raccsoló, éktelen rikoltás viszont még mindig ott cseng a fülében: *há-rá-só!*

Ne tévesszen meg bennünket, hogy a papagáj oroszul beszél, Makszim Gorkij és Marija Andrejeva Amerikából hozták magukkal Loretát, s nagy igyekezettel próbálták rávenni a beszédre. New York-i származású papagáj lévén a nevertmore-t akarták megtanítani neki, amelyet ugyan inkább hollók szoktak mondani, de Gorkij azt hallotta valahol, talán éppen azon a fogadáson, amelyet ottlétükkor Mark Twain rendezett, hogy Poe híres versének első változatában holló helyett még egy beszélő papagájt szerepeltetett, így aztán irodalomelméleti problémaként is felfogható volt Loretta betanításának kísérlete. Bár a papagájok legalább olyan jól utánozzák az emberi hangot, mint a hollófélék (Twain szerint talán még jobban is), állítólag azért lett mégis holló a vers hőse, mert komor feketesége jobban illett a költemény gipszfehér Pallasz-szobrához, mint egy csiricsaré papagáj. A színes olasz környezetbe viszont csakis egy papagáj való. (Gorkij elkérte és egy darabig őrizgette is a bolond magyar festő rajzát, majd amikor eljött az ideje, a papagájok sem élnek örökké, a hetvenkedő Cesarének megengedte, hogy kitömjé a madarat.) Az ma már nem tudható, hogy a soha márt oroszul akarták-e Loretta fejébe verni, így: nyikágdá, vagy angolul, hogy nevertmore, mindenesetre a madár minden valamirevaló próbálkozását hangos ujjongással ünnepelték a szerelmesek: Jól van! Jól van! – kiáltották, ami oroszul így hangzik: Hárásó! Hárásó! Loretta így inkább ezt a szót tanulta meg, s többé-kevésbé minden szituációra megfelelően tudta alkalmazni a hárásót. Jól van, Ivan Gyemjanics – nyugtázta Gorkij a madár igyekezetét (mert néha valamiért, amit csak ő tudott, Ivan Gyemjanicsnak szólította Loretát), és ebben az esetben a „jól van” inkább azt jelentette, hogy „nincs jól”, s különben is, ideje lenne már végre elhallgatni! ❖

MI TÖRTÉNT VOLNA, HA?

Olykor-olykor feltesszük ezt a kérdést, holott jól tudjuk, valós értelme nemigen lehet. Mégis örömet eltűnődünk ennek ideája fölött. Akárcsak Apponyi Geraldine kivételes históriájának olvastán. Mi lett volna, ha Mussolini nem támadja meg Albániát, és I. Zogu oldalán a magyar grófnő maradhatott volna továbbra is az albán királyné? Túl a korabeli sajtótól hangos királyi esküvő tündérmeséjén: a muzulmán albán király mellett trónra kerülő, modern felfogású magyar arisztokratafeleség személyisége segíthette volna tán az albán nép sorsának jobbra fordulását? Vajon ezt érezték-e az albán emberek, akik az esküvője napjától egészen a haláláig, a száműzetésben is végig, töretlenül szerették királynéjukat? Kérdések, amelyekre csak következtethetjük, hisszük az áhított választ. De a megvalósulatlan népjobbító szándékok fölött mégis ajánlatos időnként megállni. Talán épp annak halvány reményében, hogy a jövőben kevesebb teret nyerjen a mostanság is tapasztalható, riasztó és értelmetlen pusztító szándék. (A szerk.)

OSSKÓ JUDIT

APPONYI GERALDINE, AZ ALBÁNOK KIRÁLYNÉJA

A fényes tiranai esküvőtől az afrikai száműzetésig

„Mintha tündérmesét hallanánk, amely így kezdődik: Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy szépséges árva kis countess. Évekig alig ismerték, csupán rokoni, arisztokrata körökben, de most hetek óta nem beszélnek másról Tiranától Mexikóig, mint Apponyi Geraldine grófnőről. Az amerikai hírlaptrösztök, az angol Times, a Daily Mail, az elmúlt napokban versenyt futottak a leendő albán királyné egyetlen fényképéért, és a kis magyar grófnő ma a halhatatlan romantika arany sugarzásában tündököl az egész világ előtt. Minden, ami volt, van és lesz körülötte, csupa izzó érdekesség. Minden szó, ami bevilágít eddig ismeretlen és csendes kis életébe, tömegeket hoz lázba, felhőkig magasztva az örök Hamupipóke édes, mesebeli alakját.”

Osskó Judit: – A Színházi Élet 1938. februári számából való az idézet, amely mint tündérmese kezdetéről tudósít: a muzulmán király, I. Ahmet Zogu és a katolikus arisztokrata lány, Apponyi Geraldine készülő frigyről. Ma már kevesen tudják, hogy a Balkán egyik legtitokzatosabb országának, Albániának magyar királynéja volt. A függetlenséget rövid időre elnyerő ország első és máig utolsó királya magyar grófnőt vett nőül. Geraldine mindössze egy évet tölthetett az albán királyi palotában, mert az olaszok lerohanták az országot és elkergették a nép körében népszerű uralkodót és feleségét. De egy évvel korábban, '38. április 27-én világra szóló esküvőt tartottak Tiranában. Erről a Délibáb tudósításából idézünk:

„Ezekben a napokban az egész világ idereflektorozott a hegyek országának fővárosába, Tiranába. A külföldi sajtó valamennyi képviselője megjelent már néhány nappal az esküvő előtt. A tiranai utcák képe is alaposan megváltozott. A vízhordó lovak, számarfogatok között hatalmas amerikai áramvonalas autók suhantak, és keleti pompájú, tarka népviseletű albánok között elegáns párizsi divatkreációkban sétáltak a vendégségbe jött előkelő hölgyek. A középületeken villanytranszparensok hirdették Geraldine és Zogu nevét. A három napig tartó esküvői ünnepség fénypontja a királyi esküvő volt. A várost körülölelő hegyekben megszólaltak az ágyúk, és százegy ágyúlövés jelezte a szertartás kezdetét. Egyszerre csak, mint az orkán, úgy zúgott fel a nép örömkialtása. I. Zogu, Albánia királya és Geraldine grófnő megjelent a királyi palota bejáratánál. A nagy pillanat elkövetkezett. Kattogtak a fényképezőgépek, peregték a híradók filmfelvevői, és a ragyogó reflektorfényben, mint valami vakító csillag, ott állt a királyi menyasszony. Kedves, jellemző mosoly öntötte el a pirtól színezett arcocskáját. Fejét mirtuszból font ko-

rona övezte, ruhája fehér szatén, elől valódi ezüsttel kihímezve. Mögötte úszott a nyolcméteres ezüstszegeletes uszály, amelyet négy gárdatiszt vitt. I. Zogu király boldog mosollyal könyvelte el azt a mély hatást, amelyet a megkapó jelenet keltett az esküvő kevés számú kiválasztott közönségében. Az ágyú dörgése, a nép ujjongása behallatszott a terembe, ahol I. Zogu király igennel felelt az esketést végző Igmert Delvinának, Geraldine elfogódott hangon mondta el a szöveget, és aki közelről nézhette a jelenetet, látta, mekkora boldogság sugárzott ezekben a percekben a királyi szerelmespár szemében. A következő percben már aláírták az anyakönyvet. A király neve alá tanúként Ciano gróf, Olaszország külügyminisztere és herceg Ahmed Adid, Geraldine királyné neve után pedig báró Villáni Frigyes római magyar követ és gróf Apponyi Károly írta alá a díszkötéses, színarany szegeletű könyvet.”

Osskó: – Ciano olasz külügyminiszter – Mussolini veje – volt I. Zogu egyik esküvői tanúja. Naplójának tanúsága szerint már ekkor foglalkoztatta Albánia bekebelezésének gondolata. Erre alig egy év múlva, 1939. április 5-én került sor. Geraldine királyné világra hozta a trónörökös Lekát, és másnap az olaszok elfoglalták Albániát. A királyi család menekülni kényszerült. A száműzetés hosszú évtizedeinek utolsó állomása Dél-Afrika. Ma egy johannesburgi városszéli farmon szinte teljes elzártágban él a súlyosan beteg, nyolcvankét éves anyakirálynő testvérével, Virginiával és fiával, Leka trónörökössel és az ő családjával. Senkit sem fogad. Interjút a magyar nagykövet és egy régi családi barát közvetítésével kizárólag stábunknak adott. *(A filmet Osskó Judit 1997-ben készítette – a szerk.)* A Magyar Filmhíradó esküvői felvételével érkeztünk. Szerettük volna, ha felidézi az akkori emlékeket, de a királyné elhárította, hogy a számára felkavaró, hajdani képsorokat majd hatvan év távlatából megnézze. A korabeli magyar újságokat viszont örömmel lapozgatta.

A johannesburgi farmon

Apponyi Geraldine, Albánia királynéja 1997-ben. (Tört magyarsággal):

– Hű, de érdekes! Az esküvő! Délibáb, Színházi Élet... Jó fotó, nagyon jó! Ó, ez nagyon jó kép! Hol találta?

– Könyvtárban.

– Nekem úgy tűnik föl mind ezek az évek mostan, mintha lenne egy másik planet, és én nézek onnan. Hogy ez így volt? Bizony! Mindenesetre szép volt. Mindent csináltak, hogy boldog legyek.

– Felséged hogyan ismerte meg I. Zogu királyt? Hol találkoztak először?

A korabeli sajtó I. Zogu albán király és Apponyi Geraldine esküvői fotóival volt tele

A király és a királyné civilben

– Ó, a találkozás Tiranában volt. Ő keresett valakit, aki politikailag nem volt nehéz neki. Kérte a követet Bécsben, hogy küldjön neki fényképeket a különböző debutantokról. Valaki más ment először, de ő azt nem akarta. Ő azt akarta, hogy én menjek. És két évig tartott, ameddig én eljutottam oda. Nagyon tetszettünk egymásnak, rögtön. Én voltam huszonkettő vagy huszonegy és fél, és ő volt negyvenkettő. Én nem voltam hozzászokva idősebb emberekhez, úgyhogy nagyon-nagyon imponált nekem. Tetszett! Találkozni legelőször a recepción – a fogadáson – találkoztunk. Minden újjévkor, újjév este nagy fogadást adtak. Ott volt az összes diplomata, az ország nagyjai is mind ott voltak. Mikor én bementem, azt hittem, hogy senki sem fogja észrevenni. És akkor odajött az egyik hercegnő, elkísért engemet hozzá és adott nekem egy pohár pezsgőt. Csináltam a knikszet, de annyira meg voltam ijedve, hogy a pohár leesett. Darabokra tört. Én majd elájultam. Borzasztó volt! 30-án reggel érkeztem, 31-én este volt a fogadás. Az ország is nagyon kedves volt, mert összegyűlt a parlament, a két ház, és azt mondták, hogy igen, meg vannak elégedve, és mind boldogok voltak, mert Magyarországgal sosem volt háború...

– *Mikor dőlt el, hogy összeházasodnak?*

– Nagyon hamar. Azt hiszem, két hónap múlva. Még vissza akartam menni Pestre, de beteg lettem, és akkor jött hozzám az anyám és a nagyanyám, jöttek Pestről a barátok, családtagok.

– *Hogyan emlékszik, felség, az esküvőre magára és azokra a napokra?*

– Megmondom őszintén, próbálok nem gondolni rá. Az egy más élet. Most már nem, nincs olyasmi! Mert olyan kedves volt mindenki, az emberek, szegény albánok, olyan kedvesek voltak. Igen, az tetszett nekem. Rögtön kezdtem tanulni a nyelvet, és aztán mindennap mentem kocsival hosszú utakra, látni, hogy milyen az ország. És majdnem minden reggel mentem templomba, mert akartam tudni, hogyan fog tetszeni az, hogy nem vagyok muzulmán, hát mégis. De az albánok nem voltak olyan...

– *Fanatikusak?*

– Igen. Akkoriban nem voltak... Úgyhogy nagyon szép volt. A férjemmel minden délután két órát diskuráltunk.

– *Milyen nyelven?*

– Németül. Ő nagyon jól tudott németül. Nagyon jól tudott törökül, arabul nem beszélt, de mindent értett, olaszul, franciául kicsit, angolul nem. De németül nagyon jól, mert az első háborúban Bécsben volt évekig. Két évig.

Intermezzo I. – Katona Tamás történetétől

– *Mekkora eseménynek számított '38 tavaszán, hogy Apponyi Geraldine magyar grófnő az albán király felesége lesz?*

– Akkor nagyon szalonképesnek számított, hiszen ebben az időben az albán királyt Olaszország nagyon támogatta. Magyarországon az olasz szövetség – Viktor Emánuel, Mussolini, Ciano – erős volt, tehát egyenesen kívánatosnak tetszett. Örültek a társaságban is, hiszen ez kiváló társasági esemény: egy semmiből jött miridita volt köztársasági elnök, király elvesz egy magyar – megjegyzem az anyja angol volt, a nagyanyja német –, szóval, egy ilyen, jó magyar családból, jó labanc ágból származó grófkisasszonyt, akiknek a kastélya ráadásul a Felvidéken van, Szlovákiában.

– *Hogyan találta meg I. Zogu Apponyi Geraldine-t?*

– Gondosan körülnézett. Egy fényképet kapott, egy nagyon csinos estélyi ruhás képet, nagyon előnyös volt a hölgyről, talán jobb is volt kicsit, mint az életben, és az olaszok ezt a frigyét voltaképpen pártolták. Ez megfelelő volt. Úgy látszik, nem volt szabad olasz királylány. És Albánia különben is mindig érdekes része volt Európának. Az albánoknak is megvolt a maguk Hunyadija, Kasztrióta György, a híres Szkander bég, akiről mindenki tud, mert slágerben is szerepelt, az albán nagykövetség tiltakozott is még a pártállami időkben ez ellen. Ő szinte haláláig meg tudta védeni Albániát a töröktől. Utána aztán török uralom következett, ezért Albániának hetven százaléka mohamedán, csak tíz százaléka – az északi részen – katolikus, és körülbelül húsz százaléka, főleg a görögök a déli részen, görögkeletiek, ortodoxok, pravoszlávok. Ez azt is mutatja,

hogy nemzetiségi szempontból is furcsa hely ez az Albánia, hiszen elég sok görög él benne, maga a nyelv pedig egy indoeurópai nyelv, amely az illírből, a trákból megmaradt. Emlékeztet egy kicsit az olaszra és a románra. Nos, ebben az érdekes világban az első világháború előtt a Balkán-háború nyomán az önállóság hirtelen beköszöntött, és meg is választottak egy német herceget, Wied-Vilmost fejedelemnek, aki 1914 tavaszán bevonult Durazzóba, az akkori fővárosba, majd 1914 szeptemberében kivonult onnan jogainak fönntartásával. Az első világháború után nagy küzdelem zajlott a szerbbarátok és az olaszbarátok között. Egy Non Fanni nevű törzsfőnök – hiszen a *plecsenia*, a törzsfőnökök tanácsa volt az igazi törvényhozó és végrehajtó hatalom Albániában – az olaszok híve volt. A másik, Ahmet Zogu a miriditák vezetője, tehát az egyik legerősebb törzsnek a vezetője szerbbarát volt. Ő győzött. Köztársasági elnök lett és utána elismerte Olaszországnak a jogait, így hát megengedték, hogy 1928-ban király legyen belőle.

– *Mit kell tudni a családjáról?*

– Törzsfőnöki család volt. A féltestvére, egy Ahmed nevű herceg, jóval idősebb volt nála. Volt két nála jóval idősebb néje, és volt négy borzasztóan csúnya húga. Meg lehet nézni az esküvői képeken, le vannak fátyolozva, nem véletlenül...

– *Az esküvőn I. Zogu király házassági tanújaként Ciano olasz külügyminiszter szerepelt. Aztán az olaszok egy év múlva lerohanták Albániát.*

– 1939. április 5-én születik meg a kis trónörökös, az olaszok 6-án elfoglalják Albániát. 8-án Ahmet Zogu elhagyja az országot, a feleségét aztán utánaküldik.

– *Milyen uralkodó volt ez alatt a nem egészen tíz év alatt I. Zogu? Mit tudott tenni ennyi idő alatt egy ilyen elmaradott országban?*

– Az olasz segítség általában elég sokat jelentett. Tehát elindult valamiféle szerény modernizáció, és tegyük hozzá, hogy az albán nem tehetségtelen fajta. Rengeteg kiváló katona volt közöttük, albán oldalon az említett Szkander bég, de török oldalon Abdurrahmán Abdi Arnaut, az utolsó budai pasa, aki 1686-ban itt esik el, ő is albán volt. Az önállóság volt, amit az albánok nehezen tudtak elérni, ez törzsi háborúkban jött létre, és Zogu uralma alatt eléggé érinthetetlenül megmaradt. Volt egy közigazgatási beosztás, kilenc prefektúra, de azt senki nem vette igazán komolyan. Valami modernizáció tehát megindult, ám természeti kincsekben Albánia szegény volt. Abban reménykedtek, hogy jelentős olajmezőket fognak találni, de valahogy ez sem valósult meg. Emiatt az albán külkereskedelem gyenge volt, mindig komoly behozatalra szorult, és szinte nem volt mit kivinnie. Zogu meglehetősen kegyetlenül vezette be a maga uralmát, de hát le kellett törnie mindenkit, aki vetélytársa lehetett. Viszont sikerült az uralmát stabilizálnia, és ha az olaszok nem ebrudalják ki onnan, akkor lehet, hogy mindmáig maradt volna...

– *Geraldine királyné családja az Apponyiak melyik ágához tartozott?*

– Az Apponyi család ifjabb ágához. A család ezen ágának az őse, Apponyi Antal derék labanc nagykövet volt, az ő unokája volt Apponyi Lajos magyarországi udvarnagy, tehát Ferenc József magyarországi közszerelőseinel ő volt a hópóster. Benczúr Gyulának az *Ezredéves hódolat* című képén is ott áll a kép jobb sarkában pálcával a kezében. Az ő fia volt az édesapa, aki 1924-ben nagyon fiatalon meghalt, tehát Geraldine kilencéves korában árva lett. Az anyja újra férjhez ment, mégpedig gazdagon, és a francia Rivierán éltek. Tehát egyfelől nagyon furcsa volt: az apponyi vár tövében lévő kis kastélyban, másrészt a francia Rivierán. Tegyük hozzá, hogy ezek a vagyonok az országon kívül voltak. Apponyi Geraldine még az én gyerekkoromban ott ült egy külön kis asztalkánál a Nemzeti Múzeum előcsarnokában és katalógusokat árult.

– *Ehhez képest a királyi esküvő, még ha ez egy szegény ország nem különösen gazdag királyával történt is meg, hatalmas esemény lehetett az életében...*

– Igen, ő készült erre, és rábírt a férjét, hogy olyan részeket is látogassanak meg, ahová biztonsági okokból, a letepert ellenséges törzsfőnökök miatt nem szívesen ment Zogu korábban. Végigjárta a szegényegyedeket, iparkodott megismerkedni az országgal és igyekezett kicsit azt a szerepet eljátszani, amelyet Erzsébet királyné játszott el a mi életünkben.

A világsajtóban hosszú ideig téma volt a királyi esküvő és a királyi pár élete

Újra Johannesburgban

Osszó: – Európa legfiatalabb és legkisebb királyságát 1939 nagypénteken Mussolini az olasz királyi seregek élén elfoglalta. A királyi családnak menekülnie kellett. Görögországon, Törökországon keresztül végül Londonba érkeztek. Itt maradtak a háború végéig. Faruk egyiptomi király meghívására 1945 végén Kairóba költözött a család. Kilenc évvel később Faruk félreállítására újra vándorútra kényszerítette I. Zogu és familiáját. Az Egyesült Államokba akartak menni, de útközben, Franciaországban derült ki, hogy a király halálos beteg. Így Párizsban maradtak, ahol az imádott férj 1961-ben rákban meghalt. Napokon belül a trónörökös Lekát egy párizsi szállodában királlyá koronázták, így lett Geraldine királyné fiatalon anyakirályné. Franco tábornok meghívására átköltöztek Spanyolországba, és a Madridban eltöltött majd három évtized a királyné életének boldog időszaka volt. '79-ben azzal vádolták meg Lekát, a trónörökösöt, hogy vidéki ranchán gerillakiképző táborot működtet, és ezzel a váddal kiutasították őket Spanyolországból. Rhodesiában találtak menedéket, de Mugabe hatalomra jutásával az albán királyi család biztonsága veszélybe került, ezért azután átköltöztek Dél-Afrikába, Johannesburgba, ahol immár kilenc éve él a család.

– I. Zogu király gazdag család fia volt?

Geraldine, Albánia királynéja:

– Gazdag? Nem. Soha nem voltak gazdagok úgy, mint ahogy az emberek ismerik a gazdagságot manapság. Voltak erdőik, földjeik, de ő csak az erdőket tartotta meg. A földeket mind átadta Albániának. Kezdetben nem akart igazában királyságot. Ő volt *president republic* (köztársasági elnök – a szerk.), de miután mindenért neki kellett harcolnia, azt mondta, ez így nem jó dolog. Úgy fogom csinálni, hogy a berendezkedés legyen fundamentális, vagyis szilárd és tartós. Ezután összehozta a házakat (törzseket – a szerk.), és ők elfogadták ezt. Volt egy hihetetlen anyja, aki nagyon erős volt, és a férjem őt nagyon szerette. Az anyja azt kérte tőle, hogy jól vigyázzon a testvéreire és azok hatan voltak, ő pedig nagyon is vigyázott rájuk.

– Az alatt az idő alatt, amíg király volt, mit tudott tenni az ország modernizálásáért?

– Mennyit harcolt, mennyit dolgozott, az hihetetlen! Nem szabad elfelejteni, hogy csak őalatta volt lefelől az ország egy önálló ország. Ott volt a népe, és ő csinált egy országot. Mindent kellett csinálni. Mindent!

– Milyen volt az élet az albán udvarban, Tiranában?

– Nagyon sok munka. Mindent kellett tanulni, mindennap láttam a minisztereket, aztán a nőket, akik jöttek a hegyekből mesélni, hogy ez kell nekik, az kell. És akkor kellett nekem igazán dolgozni, hogy tudjam a nyelvet, és a históriát és a geográfiát. Mindent. Nagyon sokat dolgoztam és csak estefelé voltak szép órák, amikor tudtam a férjemmel egyedül lenni. Nagyon sok szép régi kéziratot, könyvet, szép tárgyakat mutatott és mesélte nekem, hogy azok honnét származnak. Bepakoltam mindent, mert nekünk az új palotába kellett volna átköltözni, de végül sohasem voltunk benne. Elhatároztuk ugyanis, hogy a gyerekek az öreg házban fog születni, ami a férjemnek mindig szerencsét hozott... Persze negyvennyolc órára rákocsiba tettek, és a végén egy szegény kis faluban ébredtem, Görögországban. Nagyon-nagyon lázas voltam, nem ettem semmit, beteg voltam. Hát igen, ez volt az élet! De nagyon rövid volt igazában. Rém rövid. Az ember nehezen tud arra gondolni, hogy mindig másnak az országában él. Nem tudtam Magyarországra visszamenni, és most, amikor mehetnék, nem tudok. Nem tudok utazni. A gondolat is engemet a sírba visz, nem tudok utazni.

Osszó: – A királyné testvére, *Virginia Apponyi Blackburn* is kilenc éve a mindentől elzárt johannesburgi farmon él Geraldine királynéval két egymás mellett álló, alig ötven négyzetméteres kis lakásban, a múltat idéző rengeteg fénykép társaságában. Virginia asszony végzi a mindennapi teendőket a királyné körül. Ő főz rá, ápolja súlyosan beteg testvérét, és elpusztíthatatlan derűjével lelki támaszt nyújt. Életerejét mutatja, hogy néhány éve elkezdett festeni. És képein meglevenedik a közös gyermekkor színhelye, az Apponyi-kastély.

Geraldine a kisfiával, Lekával

Apponyi Geraldine a johannesburgi farmon, 1997

– *Hogyan fogadta a család, hogy Geraldine egy mohamedán királyhoz megy férjhez?*

Virginia Apponyi Blackburn:

– Igazából én voltam a legközelebbi hozzátartozó, s én nem nagyon örültem neki, mert szerettem volna, ha inkább jó magyar fiúhoz megy hozzá. De ő elment a bálba – meghívták –, egy nagynéni ment vele, és hát a bálból lett a szerelem. És nem is jött vissza. Aztán, mikor jó hírek jöttek, akkor beletörődtünk. Főleg a Horthy Miklós bácsi volt az, aki nagyon mondta, hogy jó helye lesz, és hogy ne izguljunk, mert ő ismerte a királyt, aki végtelenül kedves, nagyon okos ember. Csak persze nagyon el volt foglalva, éjjel-nappal dolgozott az országáért. És akkor éppen, amikor elvette a nővéremet, akkor volt az, hogy az olaszok át akarták venni Albániát. Ciano később egyszer visszajött Magyarországra, de én nem mentem el a meghívásra. Teleki Kati, aki a nővérem jó barátja volt és nekem is, az majdnem pofon vágta a Ciano-t. Hogy hogyan mert ő ilyen dolgot csinálni.

– *Mekkora volt akkor a gyerek? Pár napos lehetett...*

– Nem pár napos, aznap éjjel pakolták be, amikor született, és másnap ment. Minden elő volt készítve, hogy a királyné menjen az olasz követségre vagy az amerikai követségre. Ő nem fogadta el, azt mondta, ő marad a férjével. Akkor bepakolták őt abba a nagy kocsiba és a jó magyar sofőrünk, a Bárány Jóska vitte őt. Csináltak egy ágyat elől, mögöttük pedig egy másik kocsival jött a gyerek és a nőrsz, és orvoshoz mentek a nővéremmel. A király tíz napig verekedett a Ciano-csapatok ellen, és a tizedik napon érkezett Szalonikibe, Görögországba, ahol a nővérem várta őt. Hát persze, sok minden baj volt, nem volt tej a gyerekeknek, nem volt enni való a nővéremnek... De a király nagyon szerette őt, és mindent, amit tudott, megcsinált. Hogy legyen neki nőrsze, enni valója, mindene.

– *Miből éltek azután, hogy el kellett menekülniük?*

– Hogy miből éltek? Volt két zsák és abban volt arany. Mert ő nagyon sokat adott azoknak az albánoknak, akik vele mentek. Körülbelül kétszázötven ember ment velük. Azoknak hagyta az arany nagy részét, és magának is megtartott valamit belőle. Azzal érkeztek Angliába, ahol a sok bombázás volt. Elmentek Londonba minden nélkül, csak az arany volt, ami megmaradt. Meg az albánok segítettek. Nagyon sokat.

– *Milyen volt a spanyolországi időszak a királyné életében?*

– Az gyönyörű volt! Azonkívül, hogy a férjével nagyon boldog volt, ez volt neki a legboldogabb ideje. Harminc évig maradt, és amikor a fiú itt, Johannesburgban letelepedett, kérte, hogy az anyja jöjjön hozzá és hozza az összes bútort magával. Én is „butor” vagyok. Azóta itt vagyunk. Nagyon szép hely, de hát, nem a mi országunk...

– *Boldog ember volt a nővére, minden nehézség ellenére?*

– Nagyon. Az azért is, mert a sógorom igen jó ember volt. És a nővérem nagyon szerette, és megszerette az albánokat is. Rengetegen vannak, akik őt még a mai nap is keresik, itten telefonálnak, minden héten írnak neki, pedig igazán csak egy évig volt ott, de azóta is mindig tartja a kapcsolatot velük.

Intermezzo II. – Katona Tamás történetéről

– Még jóval a választások előtt Leka trónörökös visszament Albániába azzal a szándékkal, hogy királlyá választják, és úgy tűnik, hogy a monarchia visszaállítását sokan támogatták is Albániában. Erről a Híradó 1997. április 20-án be is számolt. Azt kell mondjam, hogy minden hasonlóan fogyatékos demokráciában a stabilitásnak fontos eleme lehet a monarchia léte, ezért van olyan mozgalom Romániában, hogy Mihály király hazatérjen, s ezért van hasonló Albániában. Ahol ennek valamilyen tradíciója van, ez nyújthat bizonyos stabilitásérzést, ezért kacérkodnak ezzel a gondolattal. Gondoljuk meg, hogy mi magyarok is kacérkodtunk ezzel a gondolattal 1920 óta... A tisztázatlan körülmények között, amelyek Albániában léteznek, egy uralkodó jelentene valamilyen stabilitást, hogy nem változik meg minden kormányváltóskor minden fenekestül, és nem forgatnak föl mindent.

– *Egy elzárt, magas kerítés mögötti farmon él a két idős testvér, a beteg Geraldine királyné és a testvére, Virginia, aki segíti és gondozza őt. Azon tűnődöm, hogy ez a valamikor tündérmesének induló történet szomorúan ért véget.*

– Az élet realitásai a tündérmese folytatását nem engedélyezték, pedig lett volna fantázia ebben a tündérmesében. Lett volna mit tenni Albániában, és az a fajta felvilágosodott abszolútizmus, amelyre Geraldine Zogut befolyásolni igyekezett, nagyon is jót tett volna az országnak. Jobbat tett volna, mint az olasz megszállás, jobbat tett volna, mint utána az irtózatossággal vívott polgárháború, a határoknak a sajátos újramegvonása, a befolyási övezetek, jobbat, mint a rémes kommunista diktatúra, sok mindent meg lehetett volna takarítani, akárcsak nekünk. Ám a világot felosztották valamikor, és valójában most ér véget ez a jaltai felosztás...

Az utolsó üzenet

Geraldine, Albánia királynéja:

– Ami igazán maradt nekem az életben, mint olyan valami, amelyben tudtam volna igazán sok mindent csinálni, az volt az évem Albániában...

– *És felséged mit üzenne a magyaroknak?*

– Soha nem felejttem el, hogy Magyarországon születtem. Jó magyar lányból lett jó albán anya, albán feleség és Albánia fő dámája – ez az én életem. De a szívemben megmarad, hogy magyar lány vagyok. És nagyon szeretettel vagyok Magyarország iránt. *

(MTV, 1997, szerkesztő-rendező Osskó Judit, a szerkesztő munkatársra Madary Orsolya) ♦♦

* Apponyi Geraldine 2002. június 15-én fiával, menyével és unokájával együtt hazatért Albániába. Az anyakirálynét augusztusban egy francia kórházban ápolták tüdőproblémával, amelyet az orvosok szerint a dél-afrikai fennsíkról Tiranába való költözése okozott. Október 22-én egy tiranai katonai kórházban, nyolcvanhét éves korában halt meg. Tiranában temették el. Unokája, ifjabb (II.) Leka herceg az albán külügyminisztériumban vállalt diplomáciai munkát 2007-től.

GERALDINE, MAGYARORSZÁG FEHÉR RÓZSÁJA

Az albán nagykövetséggel együttműködve a fenti címen rendeztek kiállítást a közelmúltban Geraldine grófnő emlékére (1915–2002) a Magyar Nemzeti Múzeumban. Az albán királyné történetének felvázolásakor említést nyert az a kevésbé ismert körülmény is, hogy a grófkisasszony rövid ideig a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozott. Alkalmazását rokonának, gróf Zichy Istvánnak, a múzeum akkori igazgatójának köszönhette, aki a félárva lánynak anyagi helyzete miatt akart segíteni. A későbbi albán királyné tehát esküvője

előtt fél évvel még kiadványokat és képeslapokat árult Budapesten, a korabeli múzeumi boltban s angol-, német- és francianyelv-tudásának köszönhetően a múzeum „idegenforgalmi pavilonjában” is szolgálatot teljesített. A királynénak a kiállításon bemutatott tiarás portréján a fejdísz a később világhírű ékszertervező, Marianne Ostier tervezte. A diadém tetején az albán függetlenségi jelkép, Szkander bég sisakjának másolata szerepel. A kamarakiállítást a nagyközönség 2017. október 19-étől 2018. január 7-éig látogathatta.

„Szép munka volt...”

Varga Ágota *A tartótiszt* című, 2013-ban készült dokumentumfilmjét nemrégiben újra vetítette a Duna Televízió. A rendező ebben először állított kamera elé egy hajdani tartótisztet, aki a római katolikus egyházzal szembeni elhárítást vezette Magyarországon a rendszerváltásig. A tartótiszt, vagyis számtalan ügynök, hálózati személy szervezője és tartója a nevét nem, de az arcát vállalta a filmben, és – ha nem érzelem ambivalensnek, azt mondanám – némi nosztalgiával emlékezett vissza ezekre az évekre. „Szép munka volt...” – jegyzi meg szárazon, majdhogynem szenvtelenül. Azóta nagyközönség elé került a film folytatása is *Operatív érték – a besúgókkal* címmel, amelyben a Regnum Marianum egykori tagjai a róluk jelentő ügynökökkel találkoznak. „Közel négyezer oldalnyi terjedelemben olvastam, tanulmányoztam ügynöki jelentéseket, tartótiszt-i összegzéseket a filmek készítése során az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában” – mondta el Varga Ágota a bemutató után.

Most *A tartótiszt* című dokumentumfilmből adunk közre írott részleteket. A film több helyütt neveket is említ: megfigyelték és jelentést készítő ügynökökét egyaránt. Mi, az utóbbit nem tesszük, a megfigyelték közül is csak a precedens kedvéért hozunk fel egy-egy példát. Sokkal inkább a dolog mechanizmusára, a sokat emlegetett hálózati munka mikéntjére, annak „ötletdús” módszereire figyeltünk, s arra a maradandóan torokszorító pszichológiai környezetre, amelyet ez teremtett.

Terminológiája (legalábbis számomra) mellbevágó. Nem csupán a „szakszókincs” miatt, de érzelmileg olyannyira kiüresedett, hogy már alig tűnik emberi léptékűnek. Mintha holdbéli tájon járnánk... Pedig az evangélikus lelkészként (egyben népi író volta miatt, s a nevezetes szárszói konferencia egyik ifjú szervezőjeként) évtizedeken át megfigyelt apám által családomban minden tagja a megfigyelték népes seregét növelte.* És bár tudtunk erről, az elménkkel felfogtuk, voltaképpen elképzelni sem bírtuk, hogyan zajlik. A gonosz működése, örögi mechanizmus ez, mondhatnám jobb híján – persze rögvest megjegyezhetik, akik ismernek, hogy teológus mivoltomból fakad e megfogalmazás. De ha tud rá valami pontosabb terminológiát, hát kérem, mondja el nekem!

Varga Ágota egy helyütt beszámol arról, hogy a Regnum Marianum egykori tagjai egészen másként viszonyultak az ügynökhöz, mint a tartótiszthez. Nem véletlen ez. A köztudatban is inkább sajnálatra méltónak tartják az ügynököket, hiszen tudják róluk, hogy csak kevesen vállalták ezt önként, a többségük kényszer hatására, zsarolás folyományaként vagy éppenséggel a létezés, a felszínen maradás érdekében gyengeségből, félelemből sodródott ebbe a helyzetbe. Azokról viszont, akik az egész magyar társadalmat ebbe a méltatlan helyzetbe taszították és ezt a bénító mechanizmust évtizedekig működtették, tehát a hivatásos tartótisztekről és az őket megbízó nagyfőnökökről, nos, róluk, még elvi szinten is, kevés szó esik. A felelősség súlyos dilemmája pedig velük kapcsolatban szóba se kerül!

Varga Ágota munkájának tendenciája különösen is figyelemre méltó. Filmje jócskán túllép önnön műfaji keretein, túl a dokumentumfilm szikár fogalomkörén...

◆ Sággy Ildikó

* Apám börtöntörténetét a Lyukasóra '56-os különszámában megírtam.

– Ez mind az én dossziém volt? (*A tartótiszt* kérdezi a rendezőtől a találkozásokkor.)

– Ez csak egy töredéke a dossziéinak.

– Szerettem irni, de azért ennyit... Negyven-negyvenöt év távlatából nehezen találtam meg ezt a helyet. A találkozókra általában olyan helyet kerestünk, ahol viszonylag nyugodtan lehetett beszélgetni a hálózati személlyel, s annak idején felfedeztem ezt a kis, csendes öblöt. Én '63-ban kerültem a céghez a különböző iskolák elvégzése után, s először a volt elemek, volt csendőrök, hivatásos katonatisztek ellenőrzése volt a feladatom. Akkoriban használtunk egy olyan kifejezést, mint az „egyházi reakció elhárítása”, amelyet azért ma már átértékel az ember, s valamilyen okból erre a területre kerültem és lényegében nyugdíjazásomig ezen a területen voltam. Rengeteget tanultam azoktól az emberektől, akikkel kapcsolatban voltam, akár világi egyházi személyek, akár szerzetesek, valamilyen rendnek a tagjai voltak.

– *De nyilván volt olyan is, aki nem állt szóba magával. Például espereshelyettes próbált meg beszervezni hálózati személynek, és nem vállalta...*

– Hát, előfordult, hogy kapott egy nagyobb plébániát és elhelyezték valahova, de már nem espereshelyettesként, mert az esperesség az területhez kötődik.

– *Önök is volt fedőneve?*

– Vagy nekem volt fedőnevem, vagy az illetőnek volt fedőneve.

– *Önök mi volt a fedőneve?*

– Mondjuk, Vámosi... Volt, amikor újságot cseréltünk, képeslapot cseréltünk, Film Színház Muzsikát cseréltünk, szakkönyvet cseréltünk, ami annyit jelentett, hogy hol én adtam, hol én kaptam, a legtöbb esetben abban volt a jelentés. Ha én kaptam, a következő alkalommal könyvet cseréltünk, visszaadtam. De előfordult, hogy leültünk egy padra, áttanulmányoztuk az anyagot, átbeszélgettük, és elraktam a belső zsebbe. Ezt mindig az adott körülmények határozták meg, mindenestre a váratlanságra fel kellett készülni.

– *Annak mi az oka, hogy hiányosak a dokumentumok a levéltárban?*

– Nem tudom... Ha cinikus lennék, azt mondanám, hogy elszálltak a levegőbe. Azt tudom, hogy jó pár meg lett semmisítve, azt is hallottam, hogy a hálózati személy személyiségére utaló kartonok közül egy sereg hamisítva lett berakva, s amelyek ki lettek szedve, ezek a VI/a kartonok.

– *És miért?*

A tartótiszt

A TARTÓTISZT

– Nagyon furcsát fogok mondani: becsületből. Ha maga, mondjuk, az én emberem lett volna, akkor én a maga dossziéját elégettem volna. Vagy megsemmisítettem volna, ledaráltam volna. Mert emberi oldalról ez kutya kötelessége egy tartótisztnak.

– Itt van egy T. K. fedőnevű, T. F. nevű ügynök, aki a ferenceseknél volt pedellus, őt 1968-ban ön szervezte be.

– Ha oda van írva, biztosan így volt. Mindent tudok róla.

– Hogyan történt a beszerzése? Erkölcsi, kompromittáló...

– Terhelő adatok alapján. Így történt. Azért nem mondom el, mert másokat is, civil személyeket is érint. És lehet, hogy azok élnek még.

– Néhány mondatot idéznék a jelentéseiből: „Az ügynök feladatának megfelelően jelent a IV./A osztály papi pályára készülő tanulóiról...”

Vagy: „A titkos megbízott jelentése operatív értékkel bír, mivel nevezet a Képes Bibliák illegális terjesztése miatt a Belügyminisztérium III/III-1-es Osztálya ellenőrzés alá vonta.” Más: „Az ügynök jelentéséből kitűnik, hogy a tanárok többsége konkrét politikai kijelentéseket nem tesz, mivel egymással szemben is bizalmatlanok.”

– A hetvenes évek közepétől kiemelt feladat lett a tájékoztatás, a felvilágosítás. A negyedikeseeknek, akik kikerülnek az életbe, állampolgári és állambiztonsági alapismereteket tartottunk osztályfőnöki órákon. Elmondtam a magam harmincöt-negyven percében a mondókámat, utána kérdezhettek. Volt olyan kérdés, hogy van-e a házban ügynök, szervezünk-e be diákokat?

– És mi volt a válasz?

– Őszintén mondva, elmismásoltam. Nézze, az nem tartozik egy osztály közösségére, hogy, az akkori politikai és állambiztonsági igényeknek megfelelően, milyen védelmi rendszert épített ki az ember az esztergomi ferences gimnáziumban, vagy a győri bencés gimnáziumban, vagy éppen a budapesti piarista gimnáziumban. Azt tudom, hogy egyházi vonalon voltak olyan hálózati személyek, akik meggyónták azt, hogy ők vállalták az együttműködést. Ettől függetlenül, végezték tovább a hálózati munkát.

– Másik jelentéséből idézek: „Barsi rendi körökben a tartományfőnökségre esélyes személyként emlegetik. Figyelembe véve nevezett

nagyfokú vallásosságát, a rend érdekében eddig kifejtett aktív tevékenységét, a rendtagok többsége előtt szimpatikus, aszketikus életét, esetleges kinevezése számunkra kedvezőtlen lenne.” Barsi Balázst miért kellett figyelni?

– Jó kérdés, hogy miért kellett figyelni. Mert az akkori ideológiai, politikai elvárásoknak ő a maga lelkesedésével, a hozzáállásával, így mondom: a túlbuzgóságával túllépte a kereteit. Vagy legalábbis szaggatta a keretek határát... Ennek akadályozására megvoltak a játékok, de azt nem mi intéztük. Ha ilyesmire szükség volt, erre ott volt az Állami Egyháziügyi Hivatal. Mi netán megadtuk nekik az alapvető információkat, amelyeket ki lehetett játszani, a többit ők intézték.

– A ferences gimnázium pedellusának jelentéséről, amely arról tájékoztat, hogy a házban hol van a telefonközpont és hol vannak készülékek, ön így ír: „Jelentése operatív értékkel bír, mivel elősegíti a bizalmas nyomozásban tervbe vett titkos kutatás és technikai beépülés realizálását.” Azt kérdezném, hogyan lehetett rávenni egy ügynököt arra, hogy ezt a feladatot ellássa, sokszor húsz-harminc éven keresztül?

– Nem harminc év után akartak úgymond lelépni az ügynökök, hanem három hónap után. Az operatív tisztnek volt a feladata, hogy aminek az alapján beszervezte az illetőt, annak alapján próbálja kézben tartani. Tehát ha terhelő, kompromittáló adatok alapján történt a beszerzés, akkor ezek a terhelő, kompromittáló adatok élők legyenek és elég hatékonyak ahhoz, hogy a hosszú távú munkát biztosítsák.

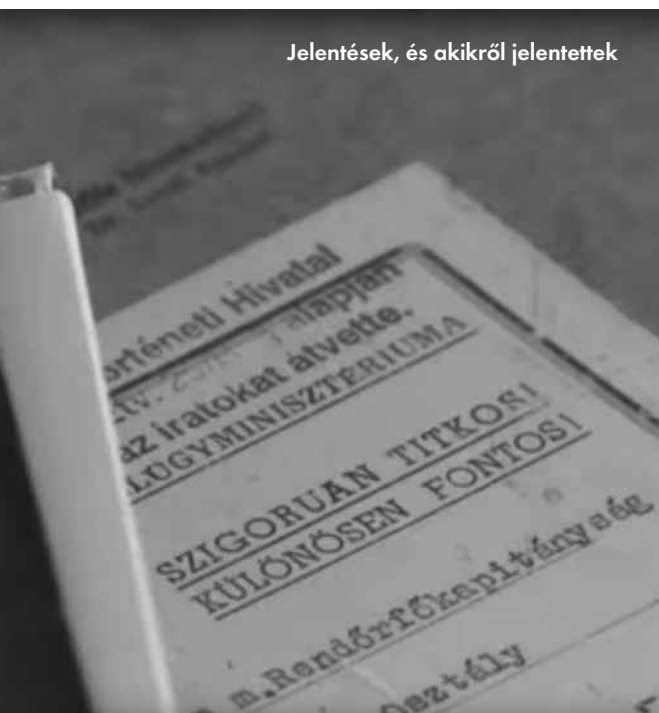
– Előfordult, hogy esetleg indokolatlanul szorították sarokba, mégis éreztették vele, hogy „nagy bűne” van?

– Ez is előfordulhatott, és ha szükség volt a személyiségére, mert egyedül ő tudta biztosítani annak a végrehajtását, ami előttünk állt, akkor egy kicsit keményebben is tudott az ember fogalmazni... Bocsánat, de „a cél szentesíti az eszközt”.

– És kik voltak zsarolhatók?

– Akkor még a büntető törvénykönyv szerint a homoszexualitás bűncselekménynek számított. Aztán, mondjuk, felépítette a nevezett a maga száznegyven négyzetméteres kis házát, ott volt a felesége két gyerekkel,

Jelentések, és akikről jelentettek

Kékesi Tibor

P. Dr. Barsi Balázs

Találkozóra érkezve

Gyerekkori fotó, a tartótiszt és testvérei

és amellelt volt egy szeretője. Ráadásul középszintű vezető volt. Vagy nagyon szeretett volna külföldre menni. Aztán bejött külföldről, hozott csempészarút, volt nála négy Mindszenty-könyv, és ugye, ezt tilos volt behozni. Vagy talán, ami a számunkra a legkevésbé volt szimpatikus, de néha el kellett fogadnunk: ha valaki abban látott fantáziát, hogy kapcsolatba lép velünk, és ezen keresztül elkezd fölfelé mászni. De fogadjuk el azt is, hogy a nevelés következtében nemegyszer megváltozott a személy, őszintén megváltozott a politikai látásmódja, másképp kezdte megítélni társadalmi helyzetét, így ügynökként elhagyott bennünket, mert alkalmatlanná vált egy ellenséges körben végzett munkára. Elkötelezte magát a szocialista eszmék iránt, és akkor kizártuk az ügynökök sorából. Ilyen is volt. Például párttag lett, és ezt megtiltani nem lehetett.

– Élvezetes munka volt a magáé?

– Igen. Szép munka volt.

– Gyerekkorában mi szeretett volna lenni?

– Egy darabig papnak készültem. Aztán kaptam három pofont... Találkoztam egy homoszexuális beállítottságú lelkésszel, ez volt az egyik.

A másik: meghalt az apám 1951-ben, és négyszáz forintért temette el az illető lelkész, akkor, amikor a három árva összesen hétszázhetven forintot kapott az édesanyám. A harmadik esetben pedig megdöbbentő élmény ért egy katolikus plébánossal és a házvezetőnőjével kapcsolatban...

– Mikor döntötte el, hogy tartótiszt lesz?

– Kétszeres „kiváló katona” voltam, és a rendszer iránt elkötelezett

ifjúkommunista, párttagjelölt, aki a kubai válság idején írt egy szép levelet a honvédelmi miniszternek, hogy amennyiben a szocializmus védelme Kubában úgy kívánja, önként jelentkezem. Ez megjelent a Honvéd újságban. Ekkor, a katonaságnál vetették fel a gondolatot, hogy a leszerelés után jelentkezhetnék a belügyhöz, ahol aztán már vártak. Önként, jókedvvel jelentkeztem erre a pályára.

– És ebből lelkiismereti kérdés sosem adódott?

– Soha! Bocsánat, de most sem lenne, ha dolgoznék.

– És visszanézve sincsen?

– Nincs.

– A jelentéseket olvasva úgy látom, ön a kelletnél jobban ismerte az atyákat, sok mindent tudott róluk. Ők viszont nem tudták, hogy maga mennyit tud róluk.

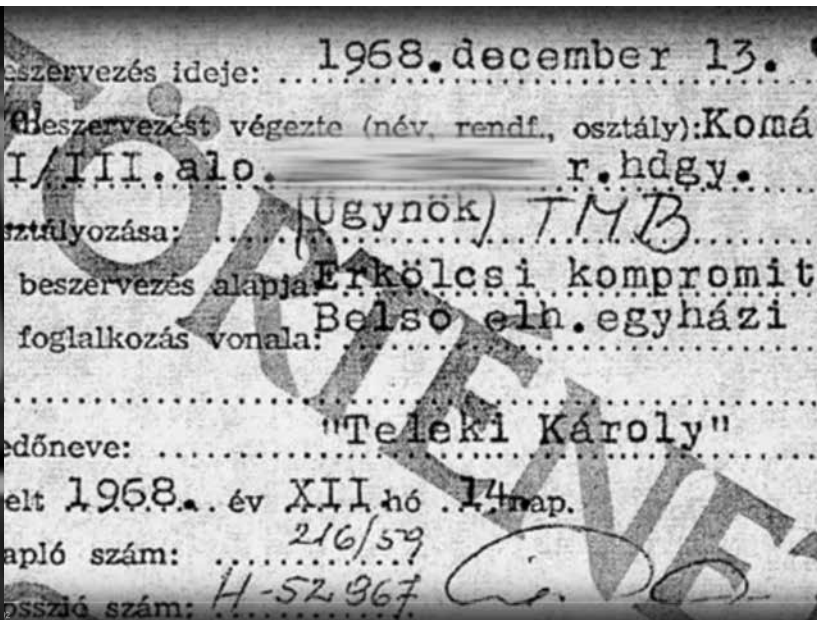
– Na de ennél a munkánál ez a legtermészetesebb! Nem ők tanulmányoztak engem, nem ők foglalkoztattak engem, ez már rég tragikus lett volna, hanem én tanulmányoztam őket, én foglalkoztattam őket... '63-'65-ig önálló területem még nem volt. Egy idősebb operatív tiszt mellett tanulta az ember a szakmát, minden szervezésnél egy négyes alapelv szerepelt: a célszerűség, az alkalmasság, a megbízhatóság és a szervezés megvalósításának lehetősége. Nagyjából fél év alatt sikerült egy célszemély körül három-négy fős hálózatot kiépíteni.

– Amikor ön osztályvezető volt, hány operatív tiszt volt a keze alatt?

– Tizenkettő.

Balás Béla püspök. Őt már a 60-as évek elejétől megfigyelték ifjúsági munkája miatt

szervezés ideje: 1968. december 13.
szervezést végezte (név, rendf., osztály): Komá
I/III. alo. r. hdgy.
osztályozása: (ügynök) TMB
szervezés alapja: Erkölcsei kompromit
foglalkozás vonala: Belső elh. egyházi
név: "Teleki Károly"
elt 1968. év XII. hó 14. nap.
apló szám: 216/59
összítő szám: H-52.967

Vincze József is találkozott később a róla szóló jelentéseket továbbító tartótiszttel

- És az ő kezük alatt hány ügynök?
- Sok-sok.
- A kezemben van két dosszié, két, fedőnéven szereplő plébános dossziéja, akiket beszervezett. De úgy látom, hogy egymásról is kellett hogy jelentsenek...
- Ha önnek két gyereke van, akik rosszkodnak, akkor az egyikőtől megkérdezi, hogy mit csinált a másik, a másiktól megkérdezi, hogy mit csinált az egyik. A titkosszolgálati munkának alapvető eleme az ellenőrzés.
- Sőt olyan formában is, hogy egy harmadik személyt is bekapcsol úgy, hogy az nem is tudja, milyen feladatot hajt végre?
- Világos. Ügyes húzás... 1986 augusztusában kerültem föl Budapestre, akkor döntött úgy a belügyi vezetés, hogy egy speciális területre, bizonyos jártasságom miatt, engem neveznek ki.
- Ahova aztán minden jelentést, amelyet írtak, mondjuk, Komárom-Esztergom megyében és a többi megye osztályain III/III-as egyházi vonalról, azokat mind ide továbbították?
- Ezt nem magunknak gyűjtöttük. Erről mi a szakmai vezetést, a szakmai vezetés meg a legmagasabb szintű pártvezetést tájékoztatta. '89 tavaszáig nagyjából zökkenőmentesen mentek a dolgok, úgy '89 tavaszától éreztük azt, hogy változások lesznek, '89 karácsonyára már tudomásul vettük, hogy vége mindennek.
- Hogyan hozta ezt a családja tudomására?
- Sehogy. A család az utolsó pillanatig nem ismerte az én munkámat.

Egy rendőrtiszt vagyok, aki egy szigorúan titkos területen dolgozik, ennyi. Nem az volt a téma, hogy én mit csinálok, az volt a lényeg, hogy a fiúk hogyan tanulnak.

– Nem okozott ez a családban kölcsönös őszintétlenséget?

– Nem, nem. Egyetlenegy félmondattal nem kérdeztek rá. Nem érdekelték őket. Hála Istennek! Nem kell magyarázkodni, nem kell bizonygatni, így lettek nevelve. Például semmilyen családi konfliktust az nem okozott, hogy a fiamnak templomi esküvője volt, hogy az ikreket megkeresztelték, ilyenkor nemegyszer végigéneklek egy-egy egyházi éneket, mert elég sokat tanultam meg a pályafutásom alatt.

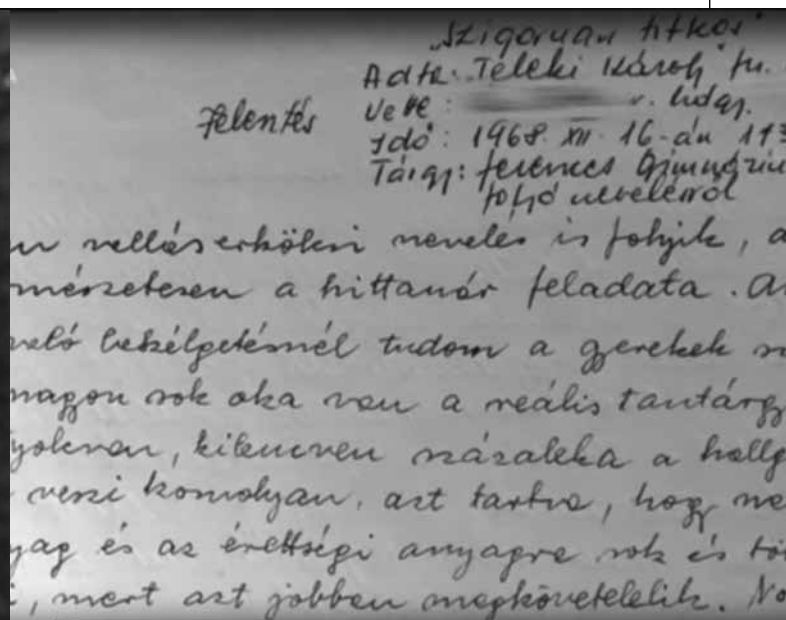
– Hát, igen...

– Olyan jó érzés! Igen. Nem tartalommal, nem azzal a tartalommal... Amikor én leszereltem, azt mondtam, hogy a családom mögé állok. Cseléd leszek, a családom cselédje. Az is maradtam. Senkivel nem tartom a kapcsolatot. Azért az ember azzal tisztában van, hogy az utolsó három-négy évemben jelentős pozíciót töltöttem be a Belügyminisztériumnál. Nem akármilyen területnek voltam az országos gazdája. Egyházi területeken. És azért bennem is felmerült, hogy néha ellenőriznek. Hát ebből evidens, hogy a magatartásomon nem változtatok, a baráti körömmön nem változtatok, de annyi eszem van, hogy a volt kapcsolataimhoz vissza nem nyúlok. Mert a rendszerváltásnál eldöntöttem, hogy lezártunk egy szakaszt, azt letagadni nem akarom, szépitni sem akarom, kész, ennyi az egész.

– Itt van N. M. két dossziéja is valahol.

A tartótiszt kézírásos jelentésével

Az esztergomi Búbánatvölgyben

Balás Béla püspök szentáldozás közben

- Vastag anyag az.
- *Neki tízennégszer ötszáz oldala van. Ő volt a legemlékezetesebb ügynöke?*
- Az egyik legtermékenyebb, igen. De ha rangsorolhatom a kapcsolatokat, hogy első osztályú, másodosztályú, harmadosztályú, akkor ő másodosztályú volt.
- *És ki volt az első osztályú?*
- Az maradjon az én titkom.

***

(A filmrendező ezután a tartótisztet hajdani megfigyeltjeivel hozza össze személyes találkozóra. Ezekből rövid részletek következnek.)

Részlet a tartótiszt egyik jelentéséből (a neveket itt csak kezdőbetűkkel jelezve): „Dobogókön, nyilvános helyen, beütemezett találkozót tartottam T. K. fedőnevű titkos megbízottal... A találkozó a „tmb” szóban jelentette, hogy 1985. október 14-én L. bíboros hívatta Reisz Pált, az esztergomi ferences gimnázium igazgatóját. A beszélgetésről Reisz nagyon szomorúan és letörtén ért haza. Azóta is rossz kedélyállapotban van. Az esetről a titkos megbízott azt hallotta, hogy a bíboros nagyon leteremtette Reisz a gimnáziumban előfordult rendbontó cselekményekért. Többek között az esztergomi munkásörök kifütyüléséért, a K. testvérek által behozott és terjesztett ellenséges tartalmú kazettáért.”

Tartótiszt: – Jó estét kívánok! Reisz atyát keresném.

Reisz atya: – Jó estét.

Tartótiszt: – Régen, régen találkoztunk. Megmondom őszintén, amikor felmerült ennek a találkozóknak a lehetősége, hát, melegség zajlott le bennem, visszaemlékezett az ember a harminc évvel ezelőtti időszakra, a ferences rendházba elmenni újra, a diákok közé, ahol azokat az állam-biztonsági órákat megtartani egy élmény volt.

Reisz atya: – Azért mi egy kicsit izgultunk, amikor eljött hozzánk látogatóba.

Tartótiszt: – Igen, ezt gondoltam, persze.

Reisz atya: – Szóval nekünk ez félelmetes volt, és bizony, megszenvedtem, bevallom, hogy mikor igazgató lettem, egy évig nagyon terítéken voltunk. Akkor öszültem meg. Meglepetéssel tapasztaltam, mikor egyszer benézek a tükörbe, hogy hát most nekem nem barna hajam van, hanem ősz hajam. Kemény időszak volt. A diákok között is volt olyan hír, hogy vannak olyanok, akik nemcsak tanulgatnak, hanem esetleg jelentgetnek. A bizalmatlanságnak a légköre azért megvolt, s igen megnehezítette az életünket az a félelem, amely ebből fakadt. És mit akarhattak tudni?

Tartótiszt: – Alapvetően azt, hogy a megkötött és érvényben lévő szerződések alapján zajlik-e az oktatás, zajlik-e a szerzetesi élet, zajlik-e

a lelki tevékenység. Amennyiben a kereteket nem lépték túl, a tolerancia megvolt – amennyiben a kereteket túllépték, akkor a politikai vezetés döntése alapján ezt meg kellett akadályozni, gátolni kellett vagy meg kellett szüntetni.

Reisz atya: – Fáj, ha arra gondolok, hogy azokat az embereket, akik bekerültek ebbe a körbe, milyen eszközökkel bírták rá, mert nagyon értékes emberekről tudok beszámolni, akik a legjobb testvéreim voltak... És beépíteni embereket, az mégiscsak nagy feladat volt, nem? Azért azt kellett bírni, hogy úgy mondjam, gyomorral, nem?

Tartótiszt: – Az az igazság, hogy nem okozott nehézséget, és bármennyire alantásnak meg elítélendőnek tűnik, ez is egy szakma. Akkor minket az a társadalom arra nevelt, hogy higgyünk benne, akkor azok voltak a törvények, azok voltak az elvárások, azokat igyekeztünk a legjobb tudásunk szerint teljesíteni. Ez van. Jó, hát engem vár otthon az unokám, elég hosszú ideig hagyta egyedül, örülök, hogy találkozunk, számomra megtiszteltetés, hogy fogadott, és hogyha valami gond van, önt itt meg lehet találni, ugye?

Reisz atya: – Ha lelki szükségletéről volna szó, ha tudok, rendelkezésre állok, akár a család többi tagját illetően, akár személyes ügyében.

Tartótiszt: – Nézze, én erre az egészre azért vállalkoztam, hiszen én Magyarországon most ebben úttörő vagyok, nem árt, hogyha az utókornak lesz valamilyen benyomása a dolgokról, és nem csak regényekből ismeri meg. És nemcsak egyoldalúan ismeri meg, hanem ha a tisztánlátáshoz csak öt százalékot hozzáadtunk mi most ketten, már a társadalomnak használtunk.

***

Részlet a tartótiszt egyik jelentéséből (a neveket itt csak kezdőbetűkkel jelezve):

„Szigorúan titkos feljegyzéseim. Adta K. M. fedőnevű ügynök, tárgy: Balás Béla lelkészről. A volt kápláni helyéről több ismerőse meglátogatta, és ezeket a kapcsolatokat nem hajlandó megszakítani és felszámolni. A jelentése alapján megállapítható, hogy Balás nem hagyott fel lelki vezetői tevékenységével és továbbra is tartja a kapcsolatot több olyan fiatalal, akinek hitéletét ő szervezi és irányítja.”

(Tartótiszt kopogtat.)

Balás Béla püspök: – Tessék!

Tartótiszt: – Jó napot kívánok, püspök úr!

Balás Béla püspök: – Tessék, Balás Béla! Tessék parancsolni! Én már a hatvanas évek elejétől kezdve sűrűlődtam, hogy így mondjam, a fennálló renddel, és hívtak, rengetegszer, a Gyorskocsi utcába. És rajtam átvillant az, hogy nyilván az élgárda foglalkozik velünk, szakemberek, akiknek ha netalán vannak is vallási tapasztalataik, valószínűleg rosszak.

A ferences rendház folyosóján

Tehát botrányokról hallanak, egyháztörténeti szörnyűségekről, és most itt az alkalom, hogy az egyháznak remélhetőleg a legjobbjaival foglalkozzanak, azokat ítélik el és ügyeljenek a celláikra Márianosztrán, a gyűjtőben, erre-arra. Hát csak felmerül bennük, hogy ezek legalábbis nem azok, akikről nekik eddig beszéltek a tanulmányaik során, vagy akikben csalódtak kamaszkorban. Mondja, nem volt olyan sejtése, hogy hátha nekünk van igazunk?

Tartótiszt: – Nem, nem. Nem volt ilyen sejtésem.

Balás Béla püspök: – Akkor ez nekünk bizony kudarc.

Tartótiszt: – Nem volt ilyen sejtésem. És talán furcsának hangzik, de az ember a saját tevékenységét egy idő után szakember tevékenységének, egy szakmának élte meg.

Balás Béla püspök: – Igen, igen... De mi volt a baj?

Tartótiszt: – Hát az, hogy nem a KISZ-be jártak, az, hogy nem a szocialista, kommunista ideológia alapjait tanulták, hanem a kétezer éves hagyományokkal bíró és a múlt rendszert kiszolgáló, abban élő egyházi tanokat.

Balás Béla püspök: – Talán a korrekt az lett volna, gondolom, hogy akár egy marxista esti egyetemen, a hivatalos közoktatási képzéseken, rendőrtiszt akadémián komoly bibliaelemzés történjen. Az egyháztörténelemnek tárgyilagos bemutatása, ami szerint nemcsak degenerált főurak vagy népnyúzóak voltak, hanem volt egy Árpád-házi Szent Erzsébet, aki a királyi pereputtyát otthagyta; volt egy Aquinói Szent Tamás filozófus, akire épül az egész hittudomány, aki a grófi apját és kastélyát hagyta ott; egy Assisi Szent Ferenc a posztógyáros apukáját, és lehetne sorolni végtelenségig. Tehát minimum kettősségben kellett volna emelni, illetve rábízni a hallgatókra és a népre, hogy ítélik meg tartalmi alapon, ne csak aktuálpropaganda alapján, hogy mi a helyzet. Hogy ki jó a magyar népnek, vagy ki nem.

Tartótiszt: – Most utólag, és nem udvariasságból mondom, hogy önnek igaza van. De hát más rendszert építettek fel...

Balás Béla püspök: – Még egyet, személyes kíváncsiságból. Nem nagyon hatott meg engem ez a kezembe került anyag, de ámulatba ejtett, hogy hogyan a csudába tudták pont ezt a jelentőt beszervezni, illetőleg, ha már egyszer így történt, utána ő miért nem mondta, hogy kilép, vagy megtagadja, tehát hogy találtak olyan fogódzópontot rajta, ami miatt ő nem tudott többet szabadulni ebből?

Tartótiszt: – Megmondom őszintén, nem tudom. De egy idő után a kapcsolataink túlnyomó többségénél létrejött, bármilyen furcsa, valamilyen szintű emberi kontaktus, s nem is akart elmenni. Nem is akart elmenni. Volt, aki megtagadta a munkát, aki el akart menni; volt, akit nagyon kemény kézzel kellett tartani...

Balás Béla püspök: – Amerikába kiment valaki, és ott, Amerikában egy telepített ügynök kapta el, építette be, az itthon, Magyarországon maradt édesanyját emlegetve és avval zsarolva...

Tartótiszt: – Nézze, püspök úr, az elhárító hírszerző munka, az nem a tiszta kezek munkája.

Balás Béla püspök: – A maga fiának, lányának már ezt nem ajánlaná foglalkozásul?

Tartótiszt: – Én nem is ajánlottam. Szabad pályaválasztásuk volt.

Balás Béla püspök: – Hát, minden nyugalomra és alázatomra szükség van, hogy ilyen kedvesen beszéljünk. Önről most jó benyomásom van, de ha élesen fogalmaznék, akkor azt mondanám, hogy önök nemzetgyilkos stratégiát követtek, gondolkodás nélkül. És ha mi hagytuk volna, akkor úgy elintézték volna a magyar ifjúságot, hogy most írmagja nem volna semmiféle értéktiszteletnek, egymás becsülésének. De ha az órát vissza lehetne állítani, hogy na még egyszer kezdjük, a mai tudásával és ismeretével, akkor másként lenne, nem?

Tartótiszt: – A mai tudással és ismeretemmel másként lenne. Az ember felfogta, hogy megváltozott a világ... Én tudatosan ki akartam magam kapcsolni a múltamból. Nem megtagadni a múltam, de kikapcsolni. Nem foglalkozni politikai kérdésekkel, nem foglalkozni a múltammal...

Balás Béla püspök: – Orvosi szóval, nem arról van szó, hogy nincs műtét, csak fájdalomcsillapítás? Vagy amnézia mesterségesen: hogy nem gondolunk rá? Tehát a környezet változott meg, ám a tartalom ezek szerint nem? Hát, időt kell hagyni egymásra, de remélem, hogy az idő nem pusztán fájdalomcsillapítás.

Tartótiszt: – Tanulság levonására alkalmas ad.

Balás Béla püspök: – Köszönöm, hogy össze tudtunk találkozni! Viszontlátásra!

Tartótiszt: – Számomra a megtiszteltetés, hogy fogadott...

***

(A rendező kérdéseivel zárul a film.)

– Túl a beszélgetéseken, változott valami önben? Annak a múltnak a megítélésével kapcsolatban, amelyben ön működött?

– Igen, annyiból igen, hogy az ember utólag belátja: az akkori hitének, elkötelezettségének ma már semmi létjogosultsága és alapja nincsen. Tehát felesleges volt, még akkor is, ha áltathatom magamat, hogy legalább középszinten végeztem a munkámat. De felesleges volt. Legalábbis, a történelem ezt bizonyítja.

– És ön? Hogy gondolja?

– Úgy, hogy felesleges volt.

– Az egész munka, a sok dosszié, minden?

– Igen, igen.

FALUDY GYÖRGY
1956, TE CSILLAG

A terrible beauty is born. (Yeats)

Másnap, szerdán reggel: por, ágyúszó és szenvedés; mégis, mikor átvágtam a Hősök terén, mosolyognom kellett, mert nem állt szobor többé a csizmában; – csütörtök: lázrózsák mindenki arcán. Földváry már kedd este elesett a Rókus előtt. Szemközt, az iskola padlásán felfegyverzett gyerekek; – péntek: még több vér, tankok a Ligetnél. Az ütegek torkollattüzeit nézem éjjel és borzongok: a szörnyű szépség most nálunk is megszületik; – hat nap: a kénezett arcú halottak apró csokorral mellükön, a járdán (Köztársaság tér), röplapok, szorongás, szemem előtt kis, tétova szívárvány; – ölelkezés az Írószövetségben: csomagolnak és indulnak haza; feltépett sínek, utcák és fölöttünk a szabadság liliom-illata; – ezerhét-százhárom, nyolcszáznegyvennyolc, és ötvenhat: egyszer minden száz évben talpra állunk kínszóink ellen. Bármi következik, boldogság, hogy megértem; – és újra péntek: a Dunánál állunk, a nap áttör ködön, füstön. Talán sikerül minden s az alkonyat bíbor brokátja Zsuzska lenszőke hajján, – és szombat: hajnalban csupa reménység, de estefelé: nyakunkon a kés. A keleti szemhatár mögött mocskos felhők, nyugatról álszent rőfögés; – mentünk a kétszáz ezerrel: nem bírok újabb börtönt, s ha nem is jött velem: Árpád óta bennem lakik az ország, minden völgyét meg dombját ösmerem; – a Bach-huszárok tankban tértek vissza: eddig sem ápolt, s ha más föld takar, mit számít az? és mit, hogy fiam majd Dad-nek szólít és nem lesz már magyar? Mit elvesztek, ötven vagy száz év múltán az ifjúságtól mind visszakapom, és otthon, a sötét előszobákban kabátom még ott lóg a fogason – ezerkilencszázötvenhat, nem emlék, nem múlt vagy nékem, nem történelem, de húsom-vérem, lényem egy darabja, szívem, gerincem – kijöttél velem az irgalmatlan mindenségbe, hol a Semmi vize zubog a híd alatt és korlát nincs sehol sem – életemnek te adtál értelmet, vad álmokat éjjelre és kedvet a szenvedéshez s az örömhöz; te fogtál mindig kézen, ha botladoztam; hányszor ihlettél meg, s nem engedted, hogy kifulladás véne; – ezerkilencszázötvenhat, te csillag, oly könnyű volt a nehéz út veled! Nagyon soká süttöttél ősz hajamra, ragyogj, ragyogj, ragyogj sírom felett

(Toronto, 1986)

LYUKASÓRA KÜLÖNSZÁM
XXVII. évfolyam, VIII. szám. 2018/8.

A szerkesztőbizottság tagjai:
Alföldy Jenő, Ágh István, Bertalan Tivadar,
Czigány György, Dobai Péter, Gülch Csaba,
Gyulai Líviusz, Jancu Laura, Kalász Márton,
Pröhle Gergely, Rózsássy Barbara,
Szakonyi Károly

Főszerkesztő: **Sághy Ildikó**
Főmunkatárs: **Szakonyi Károly**
Művészeti vezető: **Kó Pál**
Művészeti szerkesztő: **Réti Attila**
Olvasószerkesztő: **Bognár Antal**
Rovatvezető: **Ughy Szabina**
Lektorálás: **Kállay Sarolta**
Titkárságvezető: **Óri-Kiss Gyöngyi**

Szerkesztőségi postacím:
1052 Budapest, Városház u. 7.
Telefon: 233-6951. Mobil: 06-20-465-9232
E-mail: iroegy@gmail.com
Kiadja: Magyar Írók Egyesülete

Elnök, kiadóigazgató: **Szakonyi Károly**

Nyomdai kivitelezés:
Pharma-Press Kft.
1033 Budapest, Szőlőkert utca 4/a.
Felelős vezető: **Dávid Ábel Dániel**

Különszámunkat Kun Miklós műsorának fotóival, Osskó Judit filmjének képeivel, Orosz István dokumentumfotóival és Varga Ágota dokumentumfilmjének felvételeivel illusztráltuk.